

**МЕДИЦИНА ТА САНАТОРНЕ ЛІКУВАННЯ
НА ГУЦУЛЬЩИНІ У XIX-XX СТ.**

Клапчук В.М.

Медичне забезпечення селян на Гуцульщині впродовж багатьох століть залишалось найгіршим у Австро-Угорщині та Польщі. Цим та поширенням епідемій хвороб і була викликана найбільша смертність населення у краї. Незважаючи на важливість цього питання, діяльність медичних закладів, лікарів та аптекарів практично не висвітлена у науковій літературі, окрім досліджень З.Болтарович [1] та І.Коломієць [2]. Про стан медичного забезпечення збереглося надзвичайно мало історичних даних, проте думаємо, що зібрані нами дадуть можливість пізнати проблеми медицини та стан охорони здоров'я населення Гуцульщини.

Метою дослідження є демонстрація наявних даних про забезпеченість Гуцульщини медичним персоналом та стаціонарними лікарняними місцями, динаміку захворювань, народжуваності та смертності населення, проблеми виникнення епідемій тощо.

Для підготовки статті використовувались фондові матеріали Державного архіву Івано-Франківської області, багатьох статистичних та інформаційних довідників, оригінали документів з приватного архіву родини Клапчуків у Делятині.

Перші дані з 1858 р. говорять, що на території Надвірнянського повіту працювало три урядові акушерки, а у селах пологи приймали «баби». Оскільки лікарів у Галичині було мало, державні лікарняні заклади, якими користувались мешканці Гуцульщини, знаходились у Станіславові (лікарня на 120 ліжок, заснована в 1841 р.), Снятині (14 ліжок, 1847 р.) та Коломиї (60 ліжок, 1835 р.). Крім цього, у цих же містах діяли приватні єврейські лікарні: у Станіславові вона була заснована в 1845 р. (20 ліжок), а в Коломиї – в 1854 (15 ліжок) [3, с. 243-267]. Якщо врахувати кількість населення Галичини того часу, можна зрозуміти, що рівень охорони здоров'я був незадовільним.

В 1862 р. у Надвірнянському повіті працювало 4 лікарі: 2 – у Надвірній та по одному – у Середньому Майдані та Делятині. У Надвірній та Делятині працювали також 3 акушерки, діяла лише одна аптека у Надвірній [4, с. 390-404]. В 1874-1877 рр. на Гуцульщині працювали 2 доктори (Надвірна) та 2 магістри (Надвірна, Делятин) медицини, функціонували 2 аптеки (Надвірна, Делятин). Практикували 5 акушерки, з яких чотири у Надвірній та одна – у Делятині [5, с. 464-483; 6, с. 468-476]. У 1884 р. тут згадуються доктори медицини Б. Богданський та Я.Радек, хірурги М.Фоєрштайн та Ф.Сланіна, акушерки Л.Блау, Ф.Гешвір, Е.Шульзінгер (Надвірна) та Марія Янович (Делятин), аптекарі В.Дзембовський (Надвірна) та Й.Голубович (Делятин) [7, с. 443-463].

Гуцульщина XIX ст. була постійно діючим вогнищем епідемій. Так, у с. Криворівня в середині XIX ст., від чуми померло більше 1/2 населення. У 1884 р. епідемія тифу спалахнула в с. Яворові Косівського повіту, а на Закарпатті в 1872-1873 рр. – епідемія холери [2, с. 318].

Надзвичайно важкі умови життя були причиною масових захворювань і смертності. За часів Австро-Угорщини смертність в Галичині була найвищою в державі. На це вказувала офіційна статистика. Повсякденне харчування галичанина було недостатнім для підтримання здоров'я та життя, а реєстри смертності свідчили про вражаюче переважання смертності. За 1880-1888 рр. Галичина втрачала щороку 56 тис. чол. У 1878-1882 рр. смертність на Коломийщині складала 42,5 чол./1000 жителів, на Косівщині – 40,1 та на Надвірнянщині – 44,9. Середня тривалість життя становила 27 років для чоловіків і 28,5 – для жінок [8, с. 28]. На медичне забезпечення, незважаючи на такий жалюгідний стан справ, виділялось понад 25,5 % від загальних видатків бюджету воєводства, в т. ч. – 1,8 % – на щеплення, 0,65 – на відрядження лікарів для лікування епідемій, 17,08 – на лікування, 5,32 – на санітарні заклади та 0,66 % – на добротні заклади [9, с. 274-275].

У Косівському повіті в 1888-1895 рр. вмирало щорічно 2623 чол. [9, с. 50]. Дуже висока смертність була і на Закарпатті. За даними офіційної угорської статистики, в 1894 р. загальна смертність у комітатах коливалась у межах 31,7-36,1, а в 1900 – 25,9-30,1 чол./1000 чол. [2, с. 317]. Особливо часто вмирали діти. Із 238 смертних випадків, зареєстрованих у 1888-1890 рр. у Косівській парохії, 60,9% припадає на дітей до 14 років, а в 1896-1897 – з 115 смертних випадків 57,3% становлять діти, з них 40% – немовлята.

Голод і хвороби були постійними супутниками населення. Через постійне недоїдання широке розповсюдження мали такі хвороби як жовтуха (хвороба Боткіна, гепатит – авт.) і куряча сліпота (авітаміноз А – авт.) [10]. За повідомленням Надвірнянського повітового старости, гуцули жили у важких нужденних умовах, голодували, хворіли туберкульозом та іншими хворобами [11, арк. 2].

Найбільшою в 1893-1894 рр. була епідемія холери. На цьому факті зупинимось детальніше, оскільки про це згадувалось в багатьох виданнях. Епідемія холери в широких масштабах поширилася влітку 1893 р. в Румунії, Угорщині та Наддніпрянщині. Лише в Росії в 1892 р. холера забрала життя понад 215, а в 1893 – понад 25 тис. чол. [12]. Для запобігання перенесення хвороби у Галичину на всіх карпатських переходах було встановлено охорону. Проте, це не перешкодило поширенню епідемії, яку сюди занесли будівельники залізничної колії Станіславів – Керешмезе (Ясіня), що походили з Італії та підтримували зв'язок з батьківщиною.

Наприкінці липня захворів і помер на холеру один робітник у Татарові, а через два дні ще один – у Ямній. Протягом 27 липня – 3 серпня азіатська холера забрала життя 10 робітників. З уваги на це Львівське намісництво вислало у Яблуницю лікарів на чолі з протомедиком Меруновичем, амбулаторні бараки Червоного Хреста і дезінфекційну установку, внаслідок чого жандарми перекрили всі стежки з Угорщини в Галичину й стали направляти пішоходів у Яблуницю на дезінфекцію [13]. Проте й це не допомогло. Почались смерті і серед місцевих жителів: 8 серпня – у Татарові, а 9 серпня – в Ямній. До 12 серпня холера забрала життя 4 селян [14]. 11 серпня зафіксовано смерть і в містечку Делятин – першим тут помер робітник, проте, незабаром, на холеру почали хворіти та помирати міщани та інтелігенція. Це змусило адміністрацію припинити роботу делятинського суду [15].

Тим часом холера забирала нові жертви: 14-18 серпня 1893 р. від епідемії у долині Пруту померло 30 осіб [16; 17], що викликало загальну паніку. З Делятина та курортних місцевостей почали масово виїжджати євреї, інтелігенція та відпочиваючі. На залізниці значно зменшилась кількість будівельників. Багато з них виїхало, навіть не отримавши заробітної плати [18]. Лише через Коломию щодня втіало 40-60 осіб [19]. За неповними даними протягом 19-29 серпня 1893 р. на холеру померло 54 чол., в т.ч. у Делятині – 22, Добротіві – 17, Микуличині – 11, Дорі – 2 та у Вороненці, Татарові, Ланчині – по 1 [20].

Посилення епідемії змусило припинити роботу на солеварні в Делятині та будівельні залізничні роботи в цій долині Пруту [21]. Протягом місяця у Делятині на холеру померло 28 чол. Найбільше жертв викликала холера серед євреїв [22].

Епідемія холери в Галичину прийшла через долину р. Прут – Делятинщину. До кінця серпня 1893 р. вона поширилася вже в 38 селах 17 повітів і спричинила смерть 190 осіб. Та найбільше жертв було в околицях Делятина, оскільки становила понад 52 % усіх жертв Галичини [23]. Нічого дивного, адже в околицях Делятина (понад 20 сіл) працював лише один лікар Б.Богданський. Протягом вересня померло 59 чоловік. За цей час епідемія поширилася майже по всій Галичині і спричинила смерть 510 осіб [24]. В жовтні від епідемії померло 23 чол. [25]. З похолоданням смертність зменшилася і вже 15 жовтня в Надвірнянському повіті вперше не зафіксовано жодної смерті від холери. Проте вже влітку 1894 р. вона з'явилася знову. Однією з перших жертв став посол до парламенту М.Січинський зі Стопчатова [26]. На теренах Надвірнянського повіту холера поширилася на початку вересня, коли у Галичині нараховували вже біля 5 тис. жертв [27; 28]. В 1893 р. особливої похвали при лікуванні хворих на холеру заслужив доктор медицини Б.Богданський, який, не покладаючи рук, рятував земляків, сам також захворів і завдяки великим зусиллям спас себе від смерті [17].

В 1896 р. кілька випадків захворювання холерою з'явилися в Дорі та Делятині. В цих же роках місцеве населення хворіло на червінку (дизентерія – авт.): в Надвірнянському повіті в 1891 р. померло 5,78 чол./1000 жителів, в Косівському – 5,71, а в Коломийському 3,07 [29, с. 40-41, 75-78].

Високу смертність давали різні шлунково-кишкові захворювання. На Закарпатті в 1894 р. від них померло 1493 чол., у 1895 – 1506, що становило 20 % усіх померлих від інфекційних хвороб [2, с. 318].

Медичне обслуговування населення було вкрай незадовільним. Окупаційна влада не дбала про охорону здоров'я селян. У кінці XIX ст. на Закарпатті понад 30 % населених пунктів не входило в склад лікарських округів, тобто третина населення була позбавлена медичної допомоги [1, с. 17]. На 20 тис. осіб населення Закарпаття приходилось 0,25 лікаря, 3 акушерки, 0,7 аптек, 0,2 лікарень і 9 лікарняних ліжок [2, с. 321]. В околицях Жаб'є був лише один лікар [1, с. 17]. В 1896 р. на території Надвірнянського повіту працювала, як для загального стану справ, значна кількість лікарів: 4 доктори медицини у Делятині, Середньому Майдані та Надвірній (два); 10 акушерок, з яких п'ять – у Надвірній, чотири – у Делятині та одна – у Ланчині. Аптекарів, як і раніше було двоє [30, с. 517, 532, 540]. На цей же час у Надвірнянському повіті один лікар припадав на 11916 мешканців, у Коломийському

– на 6898, а у Косівському – на 11109 мешканців. На теренах Надвірнянського повіту діяла 1 лікарня з 12 ліжками, в якій щомісячно лікувалось 72 хворих. У Коломийській лікарні з 70 ліжками лікувалось 944 особи [29, с. 17-18, 109-110].

Детальнішу інформацію про охорону здоров'я, в т.ч. по повітах, дають пізніше опубліковані матеріали. Так, в 1903 р. у Надвірнянському повіті було 11 лікарів, 3 ветеринарі, 3 аптекарі та 13 акушерок, у Коломийському, відповідно, – 15, 2, 10 та 31, а в Косівському – 12, 1, 4 та 20. В 1905 р. лікарні діяли у Надвірній (16 ліжок) та Коломії (100 ліжок), в яких оздоровилось понад 1500 осіб [31, с. 58-65].

Великої шкоди здоров'ю місцевого населення наносили венеричні захворювання. Так, в Надвірнянському повіті (загальна кількість населення – 64201 чол.) від сифілісу лікувалось в 1906-1909 рр. біля 1500 чол. Внаслідок цього у Делятині відкрито венеричну лікарню Ходоровського (табл. 1) [29, с. 199-201].

Таблиця 1.

Стан лікування венеричних захворювань

Населений пункт	Кількість населення	Лікувалось в 1907 р.	Прибуло в 1908 р.	Прибуло в 1909 р.	Залишилось в 1910 р.
Делятин	6097	10	30	13	6
Добротів	1375	6	9	5	1
Дора	2370	8	9	13	4
Ямна	925	–	7	10	3
Микуличин	4636	–	–	7	3
Б. Ослави	2821	3	12	17	5
Ч. Потік	1449	1	4	6	1
Заріччя	3088	12	23	28	13

У Косівському повіті у 1906 р. венеричними хворобами хворіло 568 осіб, у 1907 – 481, у 1908 – 348, а у 1909 – 523 особи. У Печеніжинському повіті, відповідно, у 1907 – 514, у 1908 – 494 та у 1909 – 331 особа. Загалом, можна констатувати, що венеричними хворобами на Гуцульщині щороку хворіло понад 1 тис. чол.

В 1908 р. робітники з Буковини занесли червінку (дизентерію). Тоді у Надвірнянському повіті нею захворіло 106 осіб, на Косівщині – 185 [29, с. 45].

Наприкінці 1920-х рр. у галицькій Гуцульщині нараховувалось 43 лікарі, 37 акушерок, 7 зубних лікарів, функціонувало 11 аптек (табл. 2) [32, с. 60; 33, с. 1465-1549]. В 1912 р. у Вижниці відкрито лікарню на 50 ліжок, де працювали 2 лікарі, фельдшер і акушерка [34, с. 134].

Таблиця 2.

Забезпеченість Гуцульщини медичним персоналом

Населений пункт	Лікарі	Акушери	Дантисти	Аптеки
Брустури		1		
Ворохта	3	1		
Гринява	1			
Делятин	5	4	3	1
Жаб'є	4	2		1
Кобаки		1		
Космач	1			

Косів	6	3	1	2
Кути	4	3	1	2
Кути Старі	1	2		
Ланчин	2	1		
Майдан Горішній		1		
Микуличин	1	2		1
Москалівна	1	2		
Надвірна	6	3	2	1
Пасічна	1	1		
Печеніжин	2	2		1
Пістинь		1		
Рожнів	2	2		
Рибне		1		
Смодна		1		
Яблунів	2	2		1
Яремче	1			1
Ясенів Горішній		1		
Всього:	43	37	7	11

Від епідемії тифу, що поширилась у 1923 р., в кожному селі щоденно помирало 8-10 мешканців. Незважаючи на те, що епідемія тривала 1,5 місяця, жоден лікар сюди так і не з'явився [35]. У 1927-1928 рр. на Гуцульщині майже половина дітей вмирала, не доживши року [36, с. 116]. Страшною бідою і надалі були венеричні хвороби. Кількість таких хворих у воєводстві в 1933 р. зросла, порівняно з 1925, на 24% [37, арк. 1]. Протягом року тільки в Косівському повіті до лікаря зверталось з приводу венеричних хвороб 5607 чоловік, в т. ч. 869 дітей [38, арк. 4].

Але не тільки масові епідемічні та інфекційні хвороби знищували людей, часто причиною смерті були запалення легенів, грип, гострий апендицит тощо. З 2061 смертельного випадку, зафіксованого у Косівському повіті в 1930 р., на запалення легенів припадає 219, туберкульоз – 152, дизентерію – 129, інші легеневі хвороби – 46. У 1931 р. в цьому ж повіті зафіксовано 2067 смертельних випадків, з яких причиною 240 були запалення легенів, 162 – туберкульоз тощо [39, арк. 2, 17].

По гуцульських оселях такі хвороби, як висипний тиф та червінка майже не пропадали [40]. Під час епідемії червінки в 1932 р. на Гуцульщині зафіксовано 1555 смертельних випадків [41, арк. 3]. Особливого поширення ці хвороби набували в голодні роки, коли населення змушене було харчуватися недоброякісною їжею, недостиглими овочами й фруктами, при цьому важко працюючи.

Отже, медичної допомоги, власне, не було. До приватних лікарів, які брали непомірно високу плату, населення не мало змоги звертатися. Тому змушене було само давати собі раду, лікуватися народними засобами та шукати допомоги у знахарів. В 1936 р. в Делятині ординував лікар Й. Матушевський, обслуговуючи, крім Делятина, ще й Яремче, Ланчин та Білі Ослави. Лікар Я. Йоссе в Микуличині обслуговував жителів Микуличина, Ворохти, Татарова та Яблуніці [42, арк. 4]. В 1935 р. у Делятині діяла лікарська допомога для убогих хворих.

Гуцульщина впродовж багатьох століть використовувалась як курортна місцевість, тому питання санаторного лікування було одним з пріоритетів розвитку цього краю. Ще в 1835 р. писалось, що у маленькому містечку Делятин, яке лежить над Прутом поблизу гористих Карпат, влітку збирається велика кількість гостей для вживання «жентиці» і купелі [43, с. 94]. У 1877 р. згадується, що Делятин має соляні купелеві саліни [44, с. 34], які в 1895 р. відвідувала значна кількість відпочиваючих [45, с. 269]. В Яремчі в 1902 р. функціонував водолікувальний заклад, що був у власності і працював під керівництвом лікаря-гідропата М.Градера [46, с. 654].

На Гуцульщині діяло багато санаторно-курортних закладів різного профілю, що принесло їй славу відомого курортного краю. Практично всі кліматичні курорти входили в перелік найкращих у Польщі (табл. 3) [47].

Таблиця 3.

Курортні місцевості Гуцульщини

Курортна місцевість	Природні рекреаційні ресурси	Соціально-економічні рекреаційні ресурси	Лікування хвороб	Транспорт
Буркут	Мінеральна вода, клімат	Купелевий заклад, приватні садиби	Шлунку, легенів, анемії, нервової системи	Найближча залізнична станція – Коломия
Делятин	Кухонні солі, клімат	Купелеві заклади, лікарі, аптека, готелі, вілли та пансіонати, ресторани, поштова установа, телеграф	Ревматизму, жіночих хвороб, нирок, печінки, органів дихання, кровоносних судин	Вокзал на лінії Станіславів – Вороненка
Дора	Клімат	Пансіонати, вілли, поштова установа	Органів дихання	Залізнична станція на лінії Станіславів – Вороненка
Яремче	Клімат, мінеральна вода	Кліматична комісія, водолікувальниця, лікарі, аптека, санаторії, готелі, пансіонати, кав'ярня, кондитерська, ресторани, телеграф, пошта, інфорбюро	Органів дихання, малокрів'я, ожиріння, невротенії, гінекологічних хвороб, ревматизму і артриту	Залізнична станція на лінії Станіславів – Вороненка
Ямна	Клімат	Пансіонати, вілли, ресторани, поштова установа, кав'ярня, кондитерська	Органів дихання	Залізнична станція на лінії Станіславів – Вороненка
Микуличин	Клімат	Лікарі, аптека, санаторії, пансіонати, ресторани, поштова установа, телеграф	Дихальних шляхів, анемії, невростенії, астми	Залізнична станція на лінії Станіславів – Вороненка
Татарів	Клімат	Лікарі, санаторії,	Дихальних	Залізнична

		пансіонати, поштова установа, телеграф	шляхів, туберкульозу	станція на лінії Станіславів – Воронька
Ворохта	Клімат, мінеральна вода	Лікарі, аптека, санаторії, пансіонати, приватні садиби, пошта, телеграф, міжміський телефон	Туберкульоз легенів, нервові захворювання	Залізнична станція на лінії Станіславів – Воронька
Гринява	Клімат	Лікарі, аптека, пансіонати, приватні садиби; поштово-телеграфна установа в Гірському Ясеніві	Дихальних шляхів	Найближчі залізничні станції Заболотів та Коломия
Яблунів, Космач, Слобода Рунгурська	Клімат, кухонні солі	Лікарі, аптека, купелеві заклади, пошта, телеграф, приватні садиби	Дихальних шляхів, анемії	Найближча залізнична станція – Коломия
Косів	Клімат	Лікарі, аптека, купелеві заклади, пансіонати, приватні садиби, пошта, телеграф, міжміський телефон	Нервова система, артрит, органи травлення, ожиріння	Найближчі залізничні станції Заболотів та Коломия
Кути	Клімат (найтепліше місце в Польщі)	Лікарі, аптека, приватні садиби, готелі, пансіонат, ресторани, поштово-телеграфна установа	Нервова система, артрит, ожиріння, органи травлення	Найближчі залізничні станції Вишня та Коломия

В цілому можна сказати, що медичне забезпечення селян на Гуцульщині впродовж багатьох століть залишалось найгіршим у Австро-Угорщині та Польщі. Саме цим та поширенням епідемій хвороб і була викликана найбільша смертність населення у краї. Лікарів у Галичині було мало; державні лікарняні заклади, якими користувались мешканці Гуцульщини, знаходились у Станіславові (лікарня на 120 ліжок), Снятині (14 ліжок) та Коломиї (60 ліжок). У цих же містах діяли приватні єврейські лікарні на 35 ліжок. В 1874-1877 рр. у Надвірнянському повіті працювали 2 доктори та 2 магістри медицини, 5 акушерів, функціонували 2 аптеки.

Гуцульщина XIX ст. була постійно діючим вогнищем епідемій. Страшна епідемія чуми виникла в середині XIX ст. у Криворівні, від якої померло більше половини населення. У 1884 р. епідемія тифу спалахнула і в Яворові Косівського повіту, а на Закарпатті в 1872-1873 рр. – епідемія холери.

Надзвичайно важкі умови життя були причиною масових захворювань і смертності. За часів Австро-Угорщини смертність на Гуцульщині була найвищою в державі. У 1878-1882 рр. смертність на Коломийщині складала 42,5 чол./1000 жителів, на Косівщині – 40,1 та на Надвірнянщині – 44,9. Середня тривалість життя становила 27 років для чоловіків і 28,5 – для жінок. На медичне забезпечення, незважаючи на такий жалюгідний стан справ, виділялось понад 25,5 % загальних видатків бюджету воєводства, в т. ч. – 1,8 % – на щеплення, 0,65 – на відрядження

лікарів для лікування епідемій, 17,08 – на лікування, 5,32 – на санітарні заклади та 0,66 % – на добродійні заклади. У Косівському повіті в 1888-1895 рр. вмирало щорічно 2623 чол. Дуже висока смертність була і на Закарпатті – в 1894 р. вона коливалась у межах 31,7-36,1, а в 1900 – 25,9-30,1 чол./1000 чол. Найчастіше вмирали діти – із 238 смертних випадків, зареєстрованих у 1888-1890 рр. у Косівській парохії, 60,9 % припадало на дітей до 14 років, а в 1896-1897 – із 115 смертних випадків 57,3 % становили діти, з яких 40 % – немовлята.

Голод і хвороби були постійними супутниками населення. Через постійне недоїдання широке розповсюдження мали такі хвороби як жовтуха і куряча сліпота. Найбільшою в 1893-1894 рр. була епідемія холери, яка в широких масштабах поширилася влітку 1893 р. і тривала з перервами впродовж кількох років. За цей час від неї померли тисячі людей, але найбільше – у долині Пруту.

В початку 1890-х рр. місцеве населення хворіло на червінку, внаслідок чого на Гуцульщині помирало до 6 чол./1000 жителів. Високу смертність давали різні шлунково-кишкові захворювання – на Закарпатті в 1894-1895 рр. від них щороку помирало до 1,5 тис. осіб. У кінці XIX ст. на Закарпатті понад 30% населених пунктів не входило в склад лікарських округів, тобто третина населення була позбавлена медичної допомоги. На 20 тис. осіб населення приходилось 0,25 лікаря, 3 акушерки, 0,7 аптек, 0,2 лікарень і 9 лікарняних ліжок. В цей час зросла кількість медичних працівників у галицькій Гуцульщині: у Надвірнянському повіті 1 лікар припадав на 11916 мешканців, у Коломийському – на 6898, а у Косівському – на 11109 мешканців. На теренах краю діяло дві лікарні на 82 ліжка.

На початку XX ст. покращується стан справ на галицькій Гуцульщині. Тут працюють вже 38 лікарів, 17 аптекарів та 64 акушерки. Дві лікарні мали 116 ліжок, де в середньому в рік лікувалось до 1700 осіб. Наприкінці 1920-х рр. загалом у нараховувалось 43 лікарі, 37 акушерок, 7 зубних лікарів, функціонувало 11 аптек.

Великої шкоди здоров'ю місцевого населення наносили венеричні захворювання, внаслідок чого уряд змушений був відкрити у Делятині венеричну лікарню. У 1906-1910 рр. щорічно на сифіліс хворіло до 1200 осіб. В 1908 р. робітники з Буковини занесли червінку, якою захворіло близько 0,5 тис. осіб. В 1912 р. у Вижниці відкрито першу лікарню на 50 ліжок, де працювали 2 лікарі, фельдшер і акушерка. Від епідемії тифу, що поширилась у 1923 р., в кожному селі щоденно помирало 8-10 мешканців. Незважаючи на те, що епідемія тривала 1,5 місяця, жоден лікар сюди так і не з'явився. У 1927-1928 рр. на Гуцульщині майже половина дітей вмирала, не доживши року. Страшною бідою і надалі були венеричні хвороби. Кількість венерично хворих в 1933 р. зросла, порівняно з 1925, у декілька разів. Але не тільки масові епідемічні та інфекційні хвороби знищували людей, часто причиною смерті були запалення легенів, туберкульоз та дизентерія.

Отже, медичної допомоги, власне, не було. До приватних лікарів, які брали непомірно високу плату, населення не мало змоги звертатися, тому змушене було лікуватися народними засобами та шукати допомоги у знахарів.

Незважаючи на незадовільне медичне обслуговування, Гуцульщина впродовж багатьох століть славилась як курортна місцевість, тому питання санаторного лікування було одним з пріоритетів розвитку цього краю. Вже наприкінці XIX –

початку ХХ ст. згадуються соляні купелеві заклади у Делятині та водолікувальний заклад в Яремчі. На Гуцульщині діяло багато санаторно-курортних закладів різного профілю, що принесло їй славу відомого курортного краю, а багато з кліматичних курортів входили до переліку найкращих у Польщі.

Загалом, рівень охорони здоров'я на Гуцульщині був найгіршим у Австро-Угорщині, а, відтак, і в Польщі, Румунії та Чехословаччині, а рівень смертності, – найбільшим. Окрім загальнодержавних захворювань, на Гуцульщині побутовали такі інфекційні захворювання як червінка, висипний тиф, венеричні захворювання. Високою була дитяча смертність. Проте, Гуцульщина вирізнялась невичерпними рекреаційними ресурсами, на базі яких функціонувало багато кліматичних курортів з передовою технологією лікування.

Список літератури

1. Болгарович З.С. Народне лікування українців Карпат кінця ХІХ – початку ХХ століття. – К.: Наукова думка, 1980. – 117 с.
2. Коломиєц І. Социально-экономические отношения и общественное движение в Закарпатье во второй половине ХІХ ст. – Томск, 1961. – С. 317-321.
3. Handbuch des Lemberger Statthaltereigebietes in Galizien für das Jahr 1858. – Lemberg, 1860. – S. 243-367.
4. Handbuch des Lemberger Statthaltereigebietes in Galizien für das Jahr 1862. – Lemberg, 1862. – S. 390-404.
5. Szematyzm królestwa Galicyi i Lodomeryi na rok 1874. – S. 464-483.
6. Szematyzm królestwa Galicyi i Lodomeryi na rok 1877. – S. 468-476.
7. Szematyzm królestwa Galicyi i Lodomeryi na rok 1884. – S. 443-463.
8. Szczepanowski S. Nędza Galicyi w cyfrach. – Lwów, 1888. – S. 28.
9. Rocznik statystyki Galicyi/pod kierunkiem T.Rutowskiego. – Lwów, 1898. – S. 274-275.
10. Батьківщина. – 1888. – 8 червня.
11. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО), ф. 370 «Експозитура головного правління Товариства приятелів Гуцульщини у м. Станіслав», оп. 1, од. зб. 9 «Протоколи зборів Надвірнянського відділення експозитури Товариства «Приятелі Гуцульщини», арк. 2.
12. Галичанинь. – 1893. – 1 грудня.
13. Галичанинь. – 1893. – 8-9 серпня.
14. Галичанинь. – 1893. – 13 серпня.
15. Галичанинь. – 1893. – 17 серпня.
16. Галичанинь. – 1893. – 18-19 серпня.
17. Галичанинь. – 1893. – 20 серпня.
18. Галичанинь. – 1893. – 22 серпня.
19. Галичанинь. – 1893. – 24 серпня.
20. Галичанинь. – 1893. – 23 серпня.
21. Галичанинь. – 1893. – 1 вересня.
22. Галичанинь. – 1893. – 2 вересня.
23. Галичанинь. – 1893. – 3 вересня.
24. Галичанинь. – 1893. – 4 жовтня.
25. Галичанинь. – 1893. – 5 жовтня – 1 листопада.
26. Галичанинь. – 1894. – 18 липня.
27. Галичанинь. – 1894. – 8 вересня.
28. Галичанинь. – 1894. – 7 жовтня.
29. Sprawozdanie c.k. Krajowej Rady zdrowia o stosunkach zdrowotnych w Galicyi w 1896. – Lwów, 1898. – S. 40-41, 75-78.
30. Szematyzm królestwa Galicyi i Lodomeryi na rok 1896. – S. 517, 532, 540.
31. Podręcznik Statystyki Galicyi / Pod redakcją Dr Tadeusza Piłata. – Lwów : Druk. I Związkowa, 1908. – Т. VIII. – Cześć II. – S. 58-65.
32. Календар «Просвіти» на 1911 рік. – Львів, 1910. – С. 60.

33. Księga adresowa Polski 1929. – Warszawa, 1929. – S. 1465-1549.
34. Історія Гуцульщини / За ред. М. Домашевського. – Чикаго, 1985. – Т. II. – С. 134.
35. Громадський вісник. – 1923. – 28 лютого.
36. Історія міст і сіл Української РСР. Івано-Франківська область. – Київ : Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1971. – С. 116.
37. ДАІФО, ф. 2 «Станіславське воєводське управління. Відділ праці, опіки і охорони здоров'я, 1921-1939», оп. 4, од. зб. 432 «Листування з міністерством соціального забезпечення про ріст захворюваності населення венеричними хворобами, 1935», арк. 1.
38. ДАІФО, ф. 2 «Станіславське воєводське управління. Відділ праці, опіки і охорони здоров'я. 1921-1939», оп. 4, од. зб. 426 «Річні звіти відділу опіки і охорони здоров'я про захворюваність венеричними хворобами населення Станіславського воєводства за 1935-37 рр., 1938», арк. 4.
39. ДАІФО, ф. 2 «Станіславське воєводське управління. Відділ громадської охорони здоров'я, 1921-1932», оп. 5, од. зб. 251 «Річний звіт Косівського повітового лікаря про стан охорони здоров'я в повіті за 1930 р., 1931», арк. 2, 17.
40. Станіславські вісті. – 1937. – 15 серпня.
41. ДАІФО, ф. 2 «Станіславське воєводське управління. Відділ праці, опіки і охорони здоров'я, 1921-1939», оп. 4, од. зб. 425 «Статистичні зведення про природний приріст і інфекційні захворювання населення, про кількість амбулаторій і чисельність медичного персоналу на території Станіславського воєводства, 1934-1935», арк. 3.
42. ДАІФО, ф. 2 «Станіславське воєводське управління, 1921-1939. Президіальний відділ, 1921-1925, відділ громадської безпеки, 1925-1930, відділ безпеки, 1930-1934, громадсько-політичний відділ, 1925-1939», оп. 1, од. зб. 2135 «Політичні і економічні монографії Надвірнянського повіту Станіславського воєводства, 1936», арк. 4.
43. K.W.W. Nad Prucie. Kwartalnik naukowy. – Kraków, 1835. – Tom 2. – S. 94.
44. Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego, 1877. – Tom II. – Cześć 1. – S. 34.
45. Wielka encyclopedia powszechna ilustrowana. – Warszawa, 1895. – Tom XV. – S. 269.
46. Wielka encyclopedia powszechna ilustrowana. – Warszawa, 1902. – Tom XXXI. – S. 654.
47. Przewodnik zdrojowo-turystyczny na 1931-32 r. / Pod red. H. Piotrowskiego. – Warszawa : Zakład Graficzny B. Padrecki i S-ka z o.o. , 1931. – Wyd. II. – 350 s. + XXXVIII.

Клапчук В.М. Медицина и санаторное лечение на Гуцульщине в XIX-XX вв.

Аннотация: в статье приводятся новые материалы о государственной охране здоровья, больничных заведениях, штатах медицинских работников и аптекарей на Гуцульщине, характеризуется динамика уровня смертности и распространения эпидемий различных болезней, приводится информация о популярных гуцульских курортах в Польше.

Ключевые слова: Гуцульщина, медицина, курорты, желудочно-кишечные болезни, холера.

Клапчук В.М. Медицина та санаторне лікування на Гуцульщині у XIX-XX ст.

Анотація: в статті наводяться нові матеріали про державну охорону здоров'я, лікарняні заклади, штати медиків та аптекарів на Гуцульщині, характеризується динаміка рівня смертності і розповсюдження епідемій різних хворіб, наводиться інформація про найпривабливіші гуцульські курорти в Польщі.

Ключові слова: Гуцульщина, медицина, курорти, шлунково-кишкові хвороби, холера.

Klapchuk V.M. Medicine and sanatorium treatment in Guzulshyna in XIX-XX centuries

Summary: the article gives new materials about state of health protection, treatment establishments, medicine staff and chemists in Guzulshyna. The dynamic death-rate and spreading of epidemics are characterized here. The information about the most attractive resorts in Poland and Guzulshyna is revealed in the article.

Key words: Guzulshyna, medicine, resorts, gastric-intestinal illnesses, cholera.

Клапчук Володимир Михайлович, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, кафедра екології та рекреації, кандидат географічних наук, доцент.

Сфера інтересів: історія традиційного господарства Гуцульщини другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст.

78442, Івано-Франківська область, смт. Делятин, вул. Б.Хмельницького, 9, тел.дом.: 8(03475) 4-31-84; тел.моб.: 80509669229.

volodymyr_klapchuk@ukr.net

Przemysł uzdrowiskowo-letniskowy i turystyczny w Karpatach.

i

Rok rocznie na teren Karpat przyjeżdża ok. 350 tys. letników i kuracjuszków oraz ok. milion turystów. Liczby te świadczą, iż Karpaty koncentrują na swym terenie prawie połowę migracji wypoczynkowych w Polsce, tym samym są najważniejszym regionem uzdrowiskowo-turystycznym Państwa. Ponieważ wyjazdy sezonowe odgrywają, po za znaczeniem gospodarczym wielką rolę socjalną i kulturalną [12], przeto rola Karpat w dziedzinie tej gospodarki jest szczególnie doniosła.

Na szczególną uwagę zasługuje rozwijający się przemysł uzdrowiskowo-letniskowy i turystyczny, gdyż odciąża gospodarstwa rolne od nadmiaru ludności, stwarza nowe warsztaty pracy, dotąd w Polsce niewyzyskane. Zarówno turysta wędrujący, przebywający krótko w poszczególnych miejscowościach, jak i letnik szukający odpoczynku na wsi w lecie lub w zimie, oraz kuracjusz, leczący się w uzdrowisku, pozostawiają gotówkę za najrozmaitsze świadczenia. Jest ona ubocznym zarobkiem dla ludności wiejskiej (rolniczej) lub podstawą dla rozwijającego się przemysłu turystycznego [15]. Gdy z jednej strony zestawia się wielką biedę ludności góralskiej, przeludnienie, niemożność utrzymania jej z uprawy ziemi i hodowli, a z drugiej strony doskonałe warunki przyrodzone gór i ustawicznie wzrastający ruch przyjezdnych, to musi się stwierdzić, iż posiada on doniosłe znaczenie dla ogólnego życia gospodarczego Karpat.

Karpaty jako region górski posiadają szczególnie dogodne warunki przyrodzone dla ruchu wypoczynkowo-leczniczego. Na walory te składają się: wielce urozmaicony krajobraz średnio- i wysokogórski, duże kompleksy lasów, znaczne przestrzenie z zachowaną pierwowfną przyrodą, słabe wykorzystanie pod względem rolniczym i przemysłowym, klimat podniecający o dużych walorach leczniczych, urozmaicone możliwości kąpieli rzecznych [10]. Uważam za zbędne opisywanie na tym miejscu piękna i uroku krajobrazu karpackiego, gdyż jest powszechnie znany i był wielokrotnie opisywany przez specjalistów [6].

Ruch letniskowo-uzdrowiskowy koncentruje się przeważnie w osiedlach istniejących, podobnie więc jak osadnictwo wiejskie posuwa się dolinami rzek z północy na południe, w głąb gór. Natomiast ruch turystyczny trzyma się przede wszystkim grzbietów i szczytów, dlatego raczej wykazuje ruch wzdłuż głównego pasma Karpat.

Przy wydzielaniu naturalnych regionów letniskowo-uzdrowiskowych należy opierać się na jednostkach antropogeograficznych. Odgraniczając je grzbietami górskimi i wododziałami. Wzdłuż głównych dolin biegnących poprzecznie do łańcucha Karpat przeprowadzone są linie kolejowe, które stanowią zasadnicze kierunki rozwojowe dla ruchu. W Karpatach Wschodnich doliny te stanowią dla siebie zamknięte regiony. W Zachodnich Karpatach w rachubę wchodzi kotliny śródgórskie oraz doliny poprzeczne, przeto podział na naturalne

regiony letniskowe jest tu nieco bardziej skomplikowany. Jakkolwiek podział oparty o naturalne jednostki fizjograficzne i antropogeograficzne ma pełne uzasadnienie, to jednak dla celów ściśle praktycznych oparto się na jednostkach administracyjnych układając dane statystyczne wg poszczególnych powiatów.

Natomiast dla celów turystycznych podział Karpat na grupy górskie opiera się na innych zasadach, nie może rozdzielać poszczególnych masywów górskich, dlatego granice jego bieżą raczej dolinami (liniami kolejowymi przy których stacje stanowią punkty wyjściowe). Dla celów turystycznych istnieje w literaturze polskiej kilka podziałów niezgodzonych z sobą [23, 28]. Dlatego w niniejszym artykule przyjęto podział zaproponowany przez W. Goetla i S. Leszczyckiego [2] jako najogólniejszy. Podział Karpat na regiony lub okręgi turystyczne posiada duże znaczenie praktyczne dla celów publicystycznych, organizacyjnych, propagandowych i t. p. Posiada jednak znaczenie chwilowe, konwencjonalne i z rozwojem ruchu musi być rozbudowywany na coraz drobniejsze jednostki.

Z pięknem krajobrazu Karpackiego związana jest ściśle jego ochrona. Ustawa o ochronie przyrody z 1934 r. pozwala na prawne zabezpieczenie poszczególnych obiektów lub terenów przez tworzenie rezerwatów oraz parków narodowych. Nie wchodząc w szczegóły można stwierdzić, iż ze względu na rozwijający się ruch turystyczny, ilość rezerwatów i parków w Karpatach jest za mała, a pierwotny krajobraz jest chroniony niedostatecznie, dlatego winno się dążyć do rozbudowania akcji ochrony przyrody na terenie Karpat.

Wielkie znaczenie zdrowotne posiadają lasy a zwłaszcza większe kompleksy leśne, przeto ich zachowanie musi być uważane za jeden z podstawowych czynników rozwoju ruchu uzdrowiskowo-letniskowego. Dlatego podstawą gospodarki leśnej w regionach uzdrowiskowych winno być powiększanie a nie pomniejszanie powierzchni leśnej.

Jak wspomniano ----- również klimat ruchu przyjezdnych, dlatego winno się znać jego cechy charakterystyczne, oraz zmienność w poszczególnych regionach [17]. Jakkolwiek sieć stacji meteorologicznych jest na terenie Karpat stosunkowo bardzo gęsta w porównaniu z pozostałym obszarem Polski, to jednak dla gór, w których klimat ulega lokalnym, silnym odchyleniom sieć istniejąca jest jeszcze za rzadka i winna być w dalszym ciągu rozbudowywana [25]. Drugim zagadnieniem, związanym z klimatem a wymagającym gruntownych studiów, jest ustalenie norm klimatycznych dla miejscowości wypoczynkowych, leczniczych, letnisk i zimowisk, celem ścisłego ujęcia pojęć różnych typów klimatów jak np. klimat wysokogórski, górski, podgórski, leśny i t. p., które posiadają podstawowe znaczenie dla klasyfikacji miejscowości wypoczynkowo-leczniczych.

Na szczególną uwagę zasługują źródła mineralne. Bogactwo ich na terenie Karpat, uwarunkowane budową geologiczną, jest olbrzymie. Kartoteka miejscowości, posiadających źródła mineralne, wykazuje ponad 500 miejscowości. Według kartoteki opracowanej w 1937 r. w pracowni Studium

TLiryzmu U. J. w Krakowie zestawiono tabelę nr. 1.

T a b e l a 1. Typy źródeł mineralnych w Karpatach.					
I Typ źródła	W o j e w ó d z t w a				Razem
	śląskie	krakowskie	lwowskie	Stanisławów.	
użytkowane . . .	33	196	117	11	44
. . . ujęte i zbadane . . .	8	9105	12121	7	16
zbadane . . . + niezbadane . . .	28			158	36
					412
Razem , . .	42	139	151	176	508
szczawy	1	293446	8	9	47 273
.	217	716	86	132	113
.	8	7	376	237	28
siarczane	5		113	4	36
.				I	U 1
żelaziste nierozpoznane . . .					
Razem	42	139	151 j i	176	508 1

Z niej wynika- iż najbogaciej wyposażone jest województwo stanisławowskie, w którym zanotowano 176 miejscowości z źródłami mineralnymi. Również na terenie województw lwowskiego i krakowskiego liczba miejscowości wynosi ok. 150. Z ogólnej liczby 508. na solanki wypada 273. siarczane 113, szczawy 47. żelaziste 28, inne oraz nierozpoznane 47. Z ogólnej liczby 508 tylko w 44 miejscowościach źródła są należycie eksploatowane. W 16 miejscowościach źródła są zbadane i ujęte, po za tym dla 36 innych źródeł istnieją przeprowadzone analizy chemiczne. Natomiast większość źródeł (412) jest dotąd niezbadana.

Z zestawieii powyższych wynika, iż źródła mineralne są wykorzystane dotychczas w minimalnym stopniu (8.6% liczby ogólnej). Postulatem więc w tej dziedzinie winno być bardziej ekonomiczne wykorzystanie posiadanych bogactw mineralnych. Jła uwagę przede wszystkim zasługuje zbadanie źródeł mineralnych w terenie oraz przeprowadzenie analiz biologicznych i chemicznych. Pracę tę może przeprowadzić Instytut Balneologiczny w Krakowie lub też wyższe uczelnie w Polsce, posiadające odpowiednio przygotowane pracownie chemiczne. Na ten cel również Państwowy instytut Geologiczny winien ponieść odpowiednie świadczenia finansowe. Źródła, które okażą się wartościowymi pod względem balneologicznym, pow inny być w sposób fachowy ujęte i udostępnione dla przyjeżdżających. Pełne wykorzystanie źródeł mineralnych można osiągnąć przez ich stałą eksploatację w pijalniach i łazienkach. Eksploatacja może opierać się na kapitałach prywatnych, smorządowych lub państwowych, które • muszą utrzymać na odpowiednim poziomie zakład zdrojowy.

Do walorów przyczyniających się do zwiększenia ruchu przyjezdnych należą rozmaite obiekty i osobliwości turystyczne, w szczególności [26]: zabytki przyrody, zabytki sztuki, osobliwości etnograficzne, miejsca kultu religijnego i narodowego, urządzenia turystyczne i sportowe, które powinny być w sposób właściwy urządzone, ochronione a zarazem udostępnione dla przyjezdnych.

Na terenie Polski znajduje się *b* zdrojowisk państwowych. 1*5 zdrojowisk użyteczności publicznej, 6 zdrojowisk z prawem poboru taksy. 23 małych zdrojowisk prywatnych. 7 stacyj klimatycznych użyteczności publicznej oraz 38 stacji kąpielowych i klimatycznych z prawem poboru taksy [111]. Razem istnieje 95 uzdrowisk, z nich na teren Karpat wypada 65, czyli 71% z liczby ogólnej uzdrowisk. Fakt ten

- 7 -

jeszcze silniej podkreśla znaczenie regionu górskiego w gospodarce uzdrowiskowej. Na terenie Karpat znajdują się dwa zdrojowiska państwowe Krynica, Burkut, — 8 zdrojowisk prywatnych użyteczności publicznej: Rabka, Swoszowice, Szczawnica, Żegiestów, Iwonicz, Rymanów, Truskawiec, Morszyn, — 4 zdrojowiska z prawem poboru taksy: Krościenko. Muszyna, Piwniczna. Wysowa, — 3 stacje klimatyczne użyteczności publicznej: Jaremcze, Zakopane, Wroeha, — 21 małych zdrojowisk prywatnych oraz 24 stacji klimatycznych (letnisk) z prawem poboru taksy, których spis, opracowany na podstawie kartoteki uzdrowisk Studium Turyzmu U. J., podany jest w tabeli nr. 2.

Na terenie Polski zarejestrowanych jest 950 miejscowości wypoczynkowych, z nich w regionie karpackim znajduje się 477 czyli 49.9% z liczby ogólnej. Razem uzdrowisk i letnisk na obszarze Karpat jest 555 czyli 51.8% liczby ogólnej [13]- Dane powyższe, chociaż nie całkiem ściśle (liczba miejscowości wypoczynkowych ustawicznie wzrasta), świadczą jednak, iż w Karpatach około 500 miejscowości zainteresowanych jest gospodarczo ruchem przyjezdnych, pokładając w nim nadzieje swej poprawy ekonomicznej. Połowa warsztatów przemysłu uzdrowiskowo-letniskowego w Polsce wypada na obszar górski. Przytoczone dane dobitnie charakteryzują znaczenie Karpat jako regionu uzdrowiskowo-letniskowego w Polsce.

Aczkolwiek z punktu widzenia gospodarczego i społecznego można uważać za pożądany fakt rozproszenia rzeszy letników po 500 miejscowościach, wskutek czego rozproszony zostaje przywożony przez nich kapitał, docierając wprost do rąk wieśniaków, to jednak z punktu widzenia właściwego funkcjonowania tej dziedziny życia gospodarczego na szczególną opiekę zasługują wielkie zdrojowiska jako najważniejsze obiekty przemysłowe, rozporządzające największymi kapitałami; stanowią bowiem trzon gospodarki, wokół nich koncentrują się mniejsze miejscowości letniskowe, odwiedzane przez biedniejszą klientelę, jako droższe umożliwiają egzystencję tańszymi małym zdrojowiskom. Wszystkie miejscowości można ze względu na charakter gospodarki podzielić na dwie grupy: 1) miejscowości, w których przemysł uzdrowiskowo-turystyczny stanowi główną podstawę egzystencji mieszkańców[^]

(uzdrowiska i wielkie letniska), 2) miejscowości w których obsługa ruchu przyjezdnych stanowi tylko uboczny zarobek ludności (małe zdrojowiska, wsie letniskowe). Z tego punktu widzenia struktura przemysłu uzdrowiskowo-letniskowego jest na terenie Karpat korzystna, co pewien czas miejscowości z niższych kategorii przechodzą do wyższych przez przeprowadzenie odpowiednich inwestycji oraz przygotowanie handlowe społeczeństwa miejscowego.

Таблиця

Spis stacji klimatycznych oparto na wykazie Min. Opieki Społecznej. Spis zdrojowisk na kartotece przechowywanej w Studium Turyzmu U. J.

Kategorie uzdrowisk pod względem prawnym: I (państwowe), II (pryw. o charakterze użyteczności publicznej), **III** (pryw. z prawem poboru taksy), IV (małe prywatne, nierejestrowane przez M. O. S.).

Frekwencję podano w następującej skali: 1) do 500 osób, 2) 500—1000, 3) 1000—2500, 4) 2500—5000, 5) 5000-10000, 6) 10 000—15 000, 7) 15 000—30 000, 8) ponad 30 000 osób

rocznie.

Typy źródeł: szcz. (szczawa), sol. (solanka), **siar.** (siarczane), gorz sol. (gorzka solanka), ciepl. (cieplica obojętna).

Urządzenia: **pij.** (pijalnia), łaz. (łazienka), kąpl. (kąpielisko).

dzięki czemu zwiększa się napływ przyjezdnych, a tym samym utrwalają się poważne dochody. Przesuwanie się poszczególnych miejscowości jest dość swobodne i zależy głównie od starań i pracy miejscowego społeczeństwa. Dopiero uzyskanie praw użyteczności publicznej natrafia na większe formalności i trudności uprawomocnione ustawą o uzdrowiskach z 1922 i 1928 r.

Przeważna część letnisk i zdrojowisk wykazuje duże braki w urządzeniach technicznych. W ostatnim 20-leciu poczynione zostały poważne inwestycje, lecz mimo wielkich wysiłków ze strony zarządów zdrojowych, nie wszystkie zdołały się dostosować do wzrastającego ruchu przyjezdnych, a niewiele z nich dorównuje poziomowi zdrojowisk zachodnio europejskich. Kapitał włożony w urządzenia użyteczności publicznej rentuje się bardzo powoli i to raczej pośrednio, dlatego ciężar tego rodzaju inwestycji zasadniczych musiały ponieść tylko zarządy zdrojowe [29]. Inwestycje bardziej rentowne jak budownictwo mieszkaniowe, przemysł gastronomiczno-hotelowy, rozrywkowy, rozbudowane zostały kapitałem prywatnym. Aby w dalszym ciągu zapewnić

rozwój uzdrowisk i usunąć zasadnicze braki w ich urządzeniach technicznych, nieodzowną jest pomoc kapitału państwowego. przez stworzenie odrębnego kredytu długoterminowego, niskoprocentowego dla uzdrowisk. O kredyt ten zabiega usilnie Związek Uzdrowisk Polskich.

Rok rocznie wydawane są poważne kapitały z kas państwowych na różne urządzenia w uzdrowiskach. Wydaje się rzeczą słuszną, aby nie były rozproszkowane lecz przeciwnie, koncentrowane w jednym lub kilku uzdrowiskach, gdyż pozwoli to w krótkim czasie na dobre wyposażenie kilku uzdrowisk, stworzy podstawę dla korzystnego inwestowania kapitału prywatnego, z czasem zaś będzie można kapitały dalsze przerzucić do uzdrowisk następnych i w ten sposób kolejno doprowadzić je do poziomu zachodnio europejskiego.

Inaczej jednak kształtują się potrzeby lotnisk. Ich rozwój jest korzystny tak dla przyjezdnych jak i miejscowej ludności, dlatego słuszną jest wszelka akcja przyczyniająca się do podniesienia ich urządzeń technicznych. One również cierpią na brak odpowiednich kapitałów% ale w tym wypadku nie można mówić o kredycie państwowym, gTryż

— 10 —

są to miejscowości za słabe finansowo, nie mogą dać zabezpieczenia hipotecznego, a przeważnie są nadmiernie zadłużone. Dlatego należy szukać innych źródeł kapitału. Jedną z podstaw jest pobieranie taks pobytowych, które mogą być wprowadzone do wszystkich miejscowości wypoczynkowych, posiadających odpowiednie walory przyrodzone, przez szerszą interpretację paragrafu 40 a noweli ustawy o uzdrowiskach z 1928 r. lub przez wprowadzenie specjalnej ustawy lotniskowej. Budżety samorządowe (powiatów, gmin i gromad) oraz kapitał prywatny stanowią dalsze źródła pokrycia najważniejszych inwestycji lotniskowych. Rozwój lotnisk może nastąpić tylko przez starania samorządu i miejscowej ludności, która będzie widzieć w rozwijającym się przemyśle lotniskowym swoje korzyści materialne.

Braki w urządzeniach miejscowości wypoczynkowych są bardzo znaczne, a funduszy na ich usunięcie jest stosunkowo nie wiele, dlatego poszczególne miejscowości (gromady) jak i ich grupy (gminy) oraz regiony (powiaty), powinny ułożyć kilkoletni plan akcji inwestycyjnej i do niego w miarę swych możliwości finansowych dostosowywać rok rocznie budżety. Wtedy również kapitał państwowy będzie mógł być częściowo użyty do przyspieszenia potrzebnych inwestycji. Plan inwestycyjny obejmuje następujące sprawy [4]: urządzenia sanitarne (woda, kanalizacja, gnojownie, ustępy), planowa zabudowa

osiedli, racjonalne budownictwo mieszkaniowe [20], urządzenia parkowe i spacerowe, turystyczne i sportowe basen i plaża, urządzenia rozrywkowe, kulturalne użyteczności publicznej, komunikacja miejscowa i dalekobieżna, urządzenia związane z aprowizacją, bezpieczeństwem publicznym, biura informacyjne. Ponad to w budżecie winna znaleźć się kwota na akcję oświatową miejscowej ludności, na przygotowanie jej do przemysłu letniskowego oraz na propagandę letniska.

Uzdrowiska zrzeszone są w Związku Uzdrowisk Polskich, który dba o ich interesy. Miejscowości wypoczynkowe zorganizowane są w trzech wojewódzkich związkach letniskowych: Związek Letniskowy powiatów i gmin województwa Krakowskiego, Międzykomunalny Związek letnisk i uzdrowisk województwa Stanisławowskiego „Karpaty Wschodnie”. Związek letniskowo-turystyczny „Bieszczady” powiatów i gmin wojew. Lwowskiego, które prowadzą ich kolektywną propagandę, biura informacyjne, akwizycje przyjezdnych, akcję oświatową, poradnictwo techniczne oraz wiele innych działań pracy związanej z rozwojem ruchu, a poza tym reprezentują letniska na zewnątrz [3]. Organizacja uzdrowisk i letnisk jest postawiona na terenie Karpat w sposób właściwy.

Podobnie jak rozróżniono uzdrowiska i wielkie letniska od wsi letniskowych, tak samo można wydzielić warsztaty specjalne przemysłu uzdrowiskowo-letniskowego od gospodarstw wiejskich, tylko częściowo zainteresowanych ruchem przyjezdnych. Dla gospodarstw wiejskich dochody płynące z ruchu przyjezdnych są zawsze tylko ubocznym dochodem, dla warsztatów zaś specjalnych są podstawą egzystencji. Dlatego w myśl założenia, iż zróżnicowanie zawodowe ludności jest objawieniem pożądanym, winno się szczególnie popierać rozwijający się przemysł hotelarsko-gastronomiczny, pensjonatowy, komunikacyjny, rozrywkowy, a przede wszystkim zdrojowy. Przemysł ten jest głównie oparty na kapitale prywatnym lub samorządowym. Wykazuje stosunkowo niewysoki poziom, dlatego powinno się stworzyć dla niego podstawy prawno finansowe, oraz przychylne warunki dla jego rozwoju. Nie wyklucza to możliwości angażowania kapitału państwowego, który może w wielkim stopniu przyczynić się do szybszego rozwoju poszczególnych warsztatów (np. w⁷ przemyśle zdrojowym).

III

Już na wstępie wspomniano, iż 54.4% ogólnego ruchu uzdrowiskowo-lotniskowego w Polsce koncentruje się na terenie Karpat i Podkarpacia. Dane statystyczne wykazują 338 tys. przyjezdnych. Dane te nie są ściśle, gdyż statystyka prowadzona jest wg. rozmaitych wzorów, dla krakowskiego i lwowskiego zebrana została za 1937 r., dla śląskiego i stanisławowskiego zdołano dane uzyskać tylko z 1956 r. Z tych względów⁷ poniżej przytoczone liczby należy traktować jako orientacyjne. Ruch przyjezdnych zanotowano w 555 miejscowościach, rozrzuconych po 38 powiatach karpackich i podkarpackich. Na mocy uzyskanych danych za pośrednictwem związków lotniskowych z urzędów wojewódzkich — zestawiono tabelę nr. 3, podającą powiatami liczbę miejscowości wypoczynkowo-leczniczych, nasilenie ruchu przyjezdnych oraz przypuszczalne obroty związane z ruchem. Przestrzennie wykorzystano dane te w mapie nr 1. Ruch rozmieszczony jest nierównomiernie. Największe nasilenie zanotowano w powiatach: nowotarskim, nowosądeckim, cieszyńskim, żywieckim, drohobyckim, stryj -skim i nadwórniańskim, w których liczba przyjezdnych wynosiła ponad 15 tys. osób rocznie, czyli ponad 5% ogólnego ruchu. Powiat nowotarski koncentruje rocznie ponad 95 tys. osób (28%), a z sądeckim razem 146 tys. osób (43%). Przeciwstawić im można 3 powiaty wschodnie, w których bywa 56 tys. przyjezdnych czyli 17% oraz 2 powiaty

zachodnie z 38 tys. osób (11%). Załączona mapa nr 1 podaje, które powiaty i w jakim stopniu zainteresowane są rozwojem przemysłu uzdrowiskowo-lotniskowego.

Ruch wykazuje nie tylko duże zróżnicowanie przestrzenne na terenie Karpat, ale również kształtuje się rożnicowo w zależności od charakteru miejscowości. Dlatego opracowano tabelę nr 4, w której ruch podzielono między zdrojowiska, uzdrowiska i lotniska. Na zdrojowiska wypadło 151 tys. kuracjuszy, na stacje klimatyczne 116, na lotniska 91 tys. osób. Mimo, iż zdrojowisk jest

zaledwie 57, to jednak koncentrują 38,7% całego ruchu, na 24 stacje klimatyczne wypada 54,5% ruchu, natomiast na 477 letnisk tylko 27,0%. Liczby te wykazują duże znaczeń i e gospodarcze uzdrowisk, które koncentrują razem 75% całego ruchu; odwiedzane są przede wszystkim przez wyjeżdżających dla poratowania zdrowia, dlatego też posiadają doniosłe znaczenie społeczne. Liczby przytoczone dowodzą jak wielkie jest znaczenie uzdrowisk w ogólnej gospodarce uzdrowiskowo-turystycznej.

W poszczególnych województwach odsetki kuracjuszy i letników układają się różnie. W wojew. stanisławowskim ruch letniskowy stanowi 41%, w innych nie dochodzi nawet do 50%. Dlatego również napływ kapitału rozkłada się nierównomiernie. Na Śląsku ruch koncentruje się głównie w stacjach klimatycznych (57%). poza tym 2 zdrojowiska gromadzą więcej przyjezdnych niż 17 letnisk. W krakowskim ruch jest rozłożony prawie równomiernie pomiędzy zdrojowiska, stacje klimatyczne i letniska. W wojew. lwowskim głównie odwiedzane są zdrojowiska, natomiast w Stanisławów skini — jak wspomniano — większą rolę odgrywają letniska i stacje klimatyczne.

Z ruchem przyjezdnych napływają kapitały. Są one w 42% pochodzenia miejscowego (należą do mieszkańców 4 województw wymienionych), natomiast w 58% napływają z innych stron Polski. Główny napływ zanotowano z województw centralnych, zachodnich i południowych; na tej podstawie można mówić o sferze wpływu uzdrowisk karpackich. Odsetek przybyłych z poszczególnych województw jest również charakterystyczny dla określenia znaczenia gospodarczego ruchu, gdyż zależnie od województwa różni są kuracjusze, przy czym zazwyczaj najzamożniejsi pochodzą z wojew. warszawskiego, śląskiego, łódzkiego, krakowskiego, poznańskiego i kieleckiego. Niestety nie da się wykreślić dla uzdrowisk karpackich sfery wpływu, gdyż uzyskane dane pochodzą z różnych lat 1956 i 1957, nie mogą być przeto identyfikowane. Dlatego wykreślono sferę wpływu dla uzdrowisk poszczególnych województw, którą przedstawiają załączone many **7ir 2—5**.

Sfera wpływu uzdrowisk śląskich (mapa nr 2) jest najwęższa, miejscowi kuracjusze stanowią przeszło połowę przyjezdnych [14]. Znaczny jest udział kuracjuszy z Warszawy, Krakowskiego. Kieleckiego i Łódzkiego. Porównując sferę wpływu uzdrowisk śląskich z innymi, można stwierdzić, iż silniejszy od przeciętnego jest napływ tylko z wojew. łódzkiego i kieleckiego. Udział kuracjuszy z wojew. północnych i wschodnich jest minimalny.

Mapa Nr. 2. Sfera wpływu uzdrowisk śląskich w 1936 r.

Wyrażona w % ogólnej sumy przyjezdnych.

Udział kuracjuszy z zagranicy wyniósł 28%/-

Sfera wpływu uzdrowisk krakowskich (mapa nr 3) jest najrozleglejsza, miejscowi kuracjusze stanowią tylko 28,3% [1]. Główny napływ jest z wojew. zachodnich, centralnych i południowych. Znaczny odsetek dostarcza Warszawa. Śląsk- Kieleckie, Lwowskie, Łódzkie i Poznańskie. Jedynie z wojew. północno-wschodnich napływ jest bardzo mały (poniżej przeciętnego), natomiast z pozostałych części Polski napływ odpowiada przeciętnemu dla Karpat.

Sfera wpływu uzdrowisk lwowskich (mapa nr 4) jest lokalna, miejscowi stanowią 37,9% [27]. Silny napływ zanotowano z Warszawskiego, Krakowskiego i Stanisławowskiego, nieco słabszy z Poznańskiego, Łódzkiego i Śląskiego. Stosunkowo silniejszy jest napływ z województw wschodnich i północno-wschodnich, natomiast z województw centralnych odsetek przyjezdnych jest niższy od przeciętnego.

Sfera wpływu uzdrowisk stanisławowskich jest jeszcze bardziej lokalna [5], miejscowi wprawdzie stanowią tylko 20,7%, lecz z województwa sąsiedniego, lwowskiego przyjeżdża 31,5% kuracjuszy, co razem stanowi więcej niż połowę przyjezdnych (52,2%). Silny napływ z wojew. warszawskiego i tarnopolskiego. Większy od przeciętnego zanotowano odsetek z wojew. wschodnich, natomiast wyjątkowo niski jest odsetek przyjezdnych z województw zachodnich.

Sfera wpływu jest wynikiem atrakcyjności uzdrowisk; ma to praktyczne znaczenie dla akcji propagandowej, polityki komunikacyjnej oraz ustalenia programu imprez.

Jeżeli przyjmiemy, że zależnie od charakteru miejscowości — letnik lub kuracjusz w czasie sw ego pobytu wydaje od 100 do 500 zł. (Zakopane, Krynica, Morsztyn i t. d.)⁵ to można szacować, iż ogólny napływ przyjezdnych do miejscowości karpaccich przynosi rocznie dochodu brutto około 66 milionów złotych, z czego na poszczególne województwa wypada śląskie 4.695 tys. zł., krakowskie 42.767 tys. zł., lwowskie. 10.199 tys. zł. oraz stanisławowskie 8.575 tys. zł. Skąd pochodzą wymienione kwoty orientują podane powyżej mapki „sfery wpływu” poszczególnych uzdrowisk. Kwota powyższa jest szacowana ostrożnie i raczej za nisko. Z kwoty tej płynie do uzdrowisk ok. 80%. a na letniska wypada tylko 20%. Gdy przyjmiemy, iż w uzdrowiskach ^XU z ogólnych obrotów dochodzi do miejscowej ludności za świadczenia i dostarczane produkty, wtedy można przyjąć, iż przez uzdrowiska

płyń na wieś rocznie ok. 14 milionów złotych [9]. Wprost do wiejskich letnisk przyływa prawie drugie tyle, dlatego można przyjąć kwotę 27 milionów jako uboczny zarobek ludności wiejskiej na terenie Karpat. Przyjmując, iż (poza uzdrowiskami) we Wsiach letniskowych znajduje się ok. 150 tys. gospodarstw, można obliczyć, iż przeciętny dochód z ruchu przyjezdnych na gospodarstwo wyniesie ok. 180 zł. Dla porównania można przytoczyć (Mały Rocznik Statystyczny. 1838. str. 69), iż gospodarstwo 12 hektarowe w 19%/7 miało dochód z t ha brutto 261 zł., netto 63 zł., dochód rolniczy wyniósł 121 zł., społeczny 188 zł. W zależności od wielkości gospodarstwa, liczącego od 2—30 ha, dochód rolniczy wahał się 170—64 zł. z 1 ha. Przeciętny dochód z lat 1932—55 dla gospodarstw województw południowych wynosił z 1 ha brutto 255 zł., netto 30 zł., rolniczy 111 zł., społeczny 165 zł. Również dla porównania ogólnego napływu kapitału do miejscowości karpaccy obliczono wg. Małego Rocznika Statystycznego, iż wartość z ze— 19 -

branych plonów rolnych w czterech omawianych (całych) województwach wynosiła w przybliżeniu: pszenica — 53 mil., żyto — 75 mil., jęczmień — 21 mil., owies — 56 mil., ziemniaki — 116 mil. zł. Zestawienie podanych powyżej liczby wykazuje na znaczenie gospodarcze ruchu uzdrowiskowo-letniskowego.

Z tych względów gospodarka uzdrowiskowo-letniskowa na terenie Karpat zasługuje na troskliwą opiekę tak ze strony władz państwowych, samorządu gospodarczego i terytorialnego jak i społeczeństwa. W tej dziedzinie życia gospodarczego inicjatywa społeczna wyprzedziła zarządzenia i opiekę państwową. Już w 1912 r. odbyła się pierwsza konferencja w sprawie rozwoju Zakopanego i Podtatrza, a następne miały miejsce w 1919 [22] i 1929 r. (81. Narady nad rozwojem Karpat Wschodnich odbyły się w 1931 r. [21]. Od 1933 r. Wydział Turystyki Ministerstwa Komunikacji rozpoczął zwoływanie konferencji poświęconych gospodarce turystycznej na terenie całych Karpat. Konferencje takie odbyły się w Warszawie (1933), Jaremczu (1934) [24], -Wiśle (1935) [25], Krynicy (1936). Od 1936 r. podjął podobną akcję Związek Ziem Górskich przez wprowadzenie dorocznych obrad gospodarczych nad rozwojem kulturalnym i gospodarczym Karpat. Za inicjatywą Z. Z. G. odbyły się obrady w Sanoku (1936), Wiśle (1937) [9] i Nowym Sączu (1938) [13]. Drukowane protokoły z wymienionych konferencji dają przegląd omawianych zagadnień oraz wysuwanych wniosków i postulatów. Sprawom letniskowym w większej mierze poświęcone były konferencje w Jaremczu (1934) [16], w Wiśle (1937) (91 i w N. Sączu (1938) [13]. Publikacje wymienione dają przegląd dotychczasowego

dorobku prac w tej dziedzinie, wytyczają kierunki rozwoju gospodarki uzdrowiskowo-letniskowej na terenie Karpat i stanowią istotne rozszerzenie i uzupełnienie niniejszego szkicu.

Na tych samych konferencjach znacznie więcej uwagi poświęcono racjonalnemu rozwojowi gospodarki t u r y s t y c z n e j w Karpatach [18] - Gospodarka ta oparta jest na zupełnie innych zasadach niż przemysł uzdrowiskowo-letniskowy. Chodzi tu o przyjazd i krótki pobyt jak największych rzesz turystycznych w terenach turystycznych zazwyczaj niezamieszkałych.

Istotą więc gospodarki jest udostępnienie terenów, pełne obsłużenie przyjezdnych różnych kategorii turystów. Obiekty lub tereny turystyczne winny być przeto udostępnione, lecz równocześnie ochronione (zabezpieczone), aby stanowiły niezmiennie elementy atrakcyjne, przyciągające ruch. Ochrona oraz —

20 —

udostępnienie terenów turystycznych muszą być w sposób właściwy i fachowy przeprowadzone. W ten sposób utwierdzi się korzystne warunki do stałego ruchu turystycznego, z którym również na tereny odwiedzane przyływa kapitał.

Urządzenia turystyczne w górach składają się z dwóch elementów: szlaków oraz schronisk. Sieć szlaków jest ułożona od kilku lat na terenie Karpat w sposób planowy i rozwija się dzięki pracy towarzystw turystycznych z Polskim Towarzystwem Tatrzańskim na czele [25]. Osią sieci jest główny szlak karpacki, biegnący wzdłuż głównego grzbietu gór przez najbardziej interesujące grupy górskie. Do szlaku tego dostosowane są szlaki poboczne. Ich sieć oparta jest na zasadzie szlaków dalekobieżnych, znakowanych jednym kolorem, wychodzących z miast lub większych uzdrowisk, a biegnących do najciekawszych terenów turystycznych. Szlaki te mają zachęcać do uprawiania długich wędrówek krajoznawczych. Drugim rodzajem są szlaki regionalne, biegnące najciekawszą trasą pewnego terenu (np. szlak łemkowski) ; ich celem jest danie możliwości turystyce poznania najciekawszych części pewnego regionu górskiego. Sieć tę uzupełniają szlaki łącznikowe oraz lokalne, łączące letniska, miasteczka, punkty wyjściowe z główną siecią szlaków lub obiektami turystycznymi, leżącymi w danej okolicy. Szlaki są znakowane wg. specjalnej instrukcji [19] przez towarzystwa turystyczne. Obecnie długość szlaków znakowanych barwnie wynosi

ponad 4.000 km. W niektórych terenach buduje się specjalne ścieżki wzorowane na myśliwskich, a w terenach trudno dostępnych zakłada się dodatkowe ubezpieczenia. Dla turystyki zimowej szlaki są dostosowane do *jej* potrzeb, dlatego tylko część szlaków letnich jest wykorzystana przez narciarzy, poza tym kluby narciarskie przeprowadzają specjalne szlaki zimowe.

szkolne dla młodzieży i stacje turystyczne umieszczane w gospodach, pensjonatach, dworach, domach wypoczynkowych i t. p. Obecnie na terenie Karpat istnieje 244 stacje schronisk, z tego na część zachodnią wypada 128, na wschodnią zaś 116. Mimo to sieć schronisk nie jest wystarczająca, wymaga rozbudowy, którą prowadzą towarzystwa turystyczne, uzgadniając plan zagospodarowania gór w związku z potrzebami turystyki letniej i zimowej.

Rokrocznie wydawane są znaczne kwoty na budowę i utrzymanie ścieżek, znakowania, ubezpieczania, schronisk i schronów. Po każdym jednak sezonie daje się skonstatować wielkie zniszczenie urządzeń turystycznych dlatego obecnie opracowany jest projekt [7] rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych, który ma uznać urządzenia turystyczne jako urządzenia użyteczności publicznej i w związku z tym chronić je sankcjami prawnymi.

Inny dział przemysłu turystycznego stanowią przedsiębiorstwa komunikacyjne, ułatwiające turystom zwiedzanie pewnych obiektów lub terenów. Należy tu zawód przewodników (letnich lub zimowych tatrzańskich), flisactwo pienińskie, biura podróży, obsługi i informacji, dorożki i autodorożki wynajmowane na wycieczki, sezonowe linie autobusowe, garaże i stacje benzynowe, turystyczne kolejki zębate, ziemno-linowe i linowe, wyciągi narciarskie i t. p. Przeważnie są one własnością kapitału prywatnego i rozwijają się pomyślnie wraz ze wzrostem ruchu turystycznego.

Do przemysłu turystycznego należy zaliczyć również wszystkie wytwórnie wyrabiające przybory podróżnicze, sprzęt i ekwipunek turystyczny. W miarę rozwoju zwiększa się ich produkcja oraz zbyt. a czasem powstają nowe specjalne warsztaty wytwórcze (np. wytwórnie kajaków, namiotów, nart itp.). Jak wiadomo z przemysłem turystycznymi związany jest przemysł fotograficzny. Również turystyczne wydawnictwa jak mapy, plany, przewodniki, albumy, fotografie, afisze, materiały propagandowe przyczyniają się do rozwoju przemysłu graficznego, stanowiąc w nim odrębną specjalizację. Do przemysłu turystycznego należy również drobna wytwórczość pamiątek regionalnych przeważnie związana z przemysłem ludowym. Wytwórczość ta w niektórych miejscowościach karpaccich przybrała już poważne rozmiary (np. laski, „krakowsko-zakopiańskie”, ceramika huculska, rzeźby zakopiańskie i t. p.). Również do działu

przemysłu turystycznego należy częściowo zaliczyć przemysł rozrywkowy, obliczony⁷ na zmieniającą się klientelę. Przenrysł *ten* jest również przeważnie oparty na kapitale prywatnym, jego więc rozwój jest ściśle związany z rozwojem ruchu turystycznego.

— 22 —

Ruch turystyczny przejawia się w rozmaitej formie, która wymaga specjalnych urządzeń, obsługi, tym samym odrębnych warsztatów przemysłowych. Na terenie Karpat można wyróżnić kilka rodzajów turystyki: turystyka piesza, która rozpada się na spacerową, sportową (jej specjalną formą są raidy) i krajoznawczą. Sezonowy charakter posiada turystyka narciarska oraz wodna. Najróżnorodniejsze formy posiada camping. Osobną grupę stanowi turystyka rowerowa, motocyklowa, automobilowa i ostatnio lotnicza.

Brak danych statystycznych nie pozwala na określenie znaczenia gospodarczego poszczególnych rodzajów turystyki, można jednak globalnie obroty szacować na kwotę ok. 30 do 50 milionów złotych. Dogodne warunki naturalne, tereny szczególnie nadające się do uprawiania turystyki, wreszcie urządzenia techniczne sprawiają stały, intensywny i wszechstronny jej rozwój. Dla każdego typu turystyki opracowują plan inwestycji towarzystwa turystyczne, które dbają o właściwy i racjonalny jej rozwój na terenie Karpat.

Spis cytowanej literatury.

1. Chortubik T. Ruch udrovisko\o-letnisko\vy w województwie krakowskim. Komunikaty Studium Turyzinu U. J., Nr. 6, Kraków, 1938.
2. (ioete1 W. Zagadnienia regionalizmu górskiego w Polsce. Wierchy, T. XIV, Kraków, 1936 (129—168).
3. Instrukcja dla samorządowych komisji letniskowo-turystycznych. Wydział Związku Powiatów R. P., Warszawa, 1936.
4. Jak urządzać letnisko? Wskazówki dla samorządowych komisji letniskowo-turystycznych. Wzd. Związku Powiatów⁷ R. P., Warszawa, 1937.
5. Kawecka J. Badania nad frekwencją kuracjuszy w

- uzdrowiskach wsehodnio-karpackich. Prace Studium Turyzmu U. J., Nr. 2. Biuletyn Komisji Studiów⁷ Ligi Popierania Turystyki. Tom I. (97—136), Kraków. 1937.
6. K o r c z y ń s k i L. prof. dr. Przyrodzone źródła siły i zdrowia ziemi krakowskiej. W\d. Pol. Tow. Balneologicznego, Kraków. 1951.
 7. K r y g o w s k i W. Ochrona urządzeń turystycznych. Turyzm Polski, R. I., Nr. 9, Kraków, 1938.
 8. L e n a r t o w i c z S.. O r ł o w i c z M. Sprawy Tatr — rozwój Podhala i Zakopanego. Wyd. Min. Robót. Publ., Warszawa, 1930.
 9. L e s z c z y c k i S. Karpaty jako region letniskowy. Samorząd, R. XIX. nr. 56, z dn. 5. IX 1937, Warszawa, str. (551—555).
 10. L e s z c z y c k i S. Podhale jako region uzdrowiskowy. Prace Studium Turyzmu U. J., Nr. I. — Biuletyn Komisji Studiów Ligi Popierania Turystyki. Tom I. (49—96), Kraków, 1937.
 11. L e s z c z y c k i S. Ruch uzdrowiskowo letniskowy w Polsce. Komunikaty Studium Turyzmu U. J., Nr. 8, Kraków, 1938.
 12. L e s z c z y c k i S. Współczesne zagadnienia turystyki. Komunikaty Studium Turyzmu U. J., Nr. 3, Kraków, 1937.
 - 15> L e s z c z y c k i S. Wytyczne gospodarki uzdrowiskowo letniskowej w Karpatach. Komunikaty Studium Turyzmu U. J., Nr. 12, Kraków, 1958.
 - 14> L e s z c z y c k i S. Znaczenie gospodarcze ruchu uzdrowiskowo-turystycznego na Śląsku. Wyd. Instytutu śląskiego, Katowice, 1937.
 - 15* M i a n o w s k i H. Znaczenie gospodarcze ruchu turystyczno-uzdrowiskowego w Polsce. Wyd. Izby Przem. Handl., wyd. II, Kraków, 1934.
 - Ib.* M i a n o w s k i H., L e s z c z y c k i S. Potrzeby ruchu uzdrowiskowego w Zachodnich Karpatach Polskich. Wyd. Izby Przem.-Handl., Kraków, 1954.
 - 17* M i l a t a W. Pokrywa śnieżna w Karpatach. Prace Studium Turyzmu U. J., Nr. 3. — Biuletyn Komisji Studiów Ligi Popierania Turystyki. Tom I (137—186), Kraków, 1957.
 18. M i l e s k i W. Elementy planowej gospodarki turystycznej w Karpatach. Turyzm Polski, R. I., Nr. 6, Kraków, 1938 (89—94).
 19. M i l e s k i W. Instrukcja szczegółowa znakowania szlaków

- turystycznych w Karpatach. Wyd. Miii. Kom. Warszawa, 1935, odb. z „Turystyka w Karpatach Polskich”.
20. X o v a k Z. Uwagi o budownictwie wiejskim i letniskowym. Wyd. Związku Powiatów R P. Warszawa, 1938.
 21. O r ł o w i c z M., L e n a r t o w i c / S. Ankieta w sprawie Karpat Wschodnich. Wyd. Min. Robót Publ., Warszawa, 1952.
 22. O r ł o w i c z M. Plan rozwoju Zakopanego i innych polskich letnisk podtatrzańskich. Wvd. Min. Robót Publ., Warszawa, 1920.
 23. O r ł o w i c z M. Podział Karpat Polskich na grupy górskie z punktu w idzenia turystycznego. Komunikaty Studium Turyzmu U. J., Nr. 4. Kraków, 1958.
 24. O r l o w i c z M. Rozwój turystyki, uzdrowisk i letnisk w Karpatach Polskich. Wyd. Min. Komunikacji, Warszawa, 1955.
 25. O r ł o w i c z M. Turystyka w Karpatach Polskich. Wyd. Min. Komunikacji. Warszawa, 1955.
 26. S z o s t a k E., W i l g a t T. Klucz znaków dla szczegółowych map turystycznych. Komunikaty Studium Tury/.mu U. J., Nr. 7, Kraków, 1958.
 - 27* W o y c i e c h o w s k i K. Województwo lwowskie jako teren letniskowy. Samorząd, R. XX, nr. 2, z dn. 9. 1. 1958, Warszawa, str, 26—28.
 28. Orjentacyjny podział terenów narciarskich w Karpatach. Kalendarz Narciarski P. Z. N., 1953/6, Rok. V I I I (217—224).
 29. W i ś n i e w s k i S. Potrzeby inwestycyjne polskich uzdrowisk. „Tury/m Pol ski”, R. 1, nr. 5. Kraków, 1958 (75—78).
 30. Informacyjny Kalendarz Narciarski na sezon 1957/58. R. X, Kraków, 1957. Schroniska w Karpatach (58—90).

Оздоровниці, літниська і туризм у Карпатах.

Щороку у Карпати приїжджає біля 350 тис. дачників і курортників, а також біля мільйона туристів. Ті числа свідчать, що Карпати концентрують на своєму терені майже половину відпочинкової міграції Польщі, тим самим є найважливішим туристичним і оздоровчим регіоном держави. Тому сезонні виїзди грають, за господарським значенням, велику соціальну і культурну роль.

На особливу увагу заслугове оздоровчий і туристичний промисел, оскільки зменшує зайнятість населення у сільському господарстві через надлишок робочої сили, створює нові робочі місця, яких так мало у Польщі. Однаковою мірою мандруючий турист, перебуваючий коротко в окремих місцевостях, як і шукаючий дачник відпочинку на селі в літі або зимою, а також курортник, що лікується в здравниці, залишають готівку за найрізноманітніші послуги.

<p>Na szczególną uwagę zasługuje rozwijający się przemysł uzdrowiskowo-letniskowy i turystyczny, gdyż odciąża gospodarstwa rolne od nadmiaru ludności, stwarza nowe warsztaty pracy, dotąd w Polsce niewyzyskane. Zarówno turysta wędrujący, przebywający krótko w poszczególnych miejscowościach, jak i letnik szukający odpoczynku na wsi w lecie lub w zimie, oraz kuracjusz, leczący się w uzdrowisku, pozostawiają gotówkę za najrozmaitsze świadczenia. Jest ona ubocznym zarobkiem dla ludności wiejskiej (rolniczej) lub podstawą dla rozwijającego się przemysłu turystycznego [151. Gdy z jednej strony zestawia się wielką biedę ludności góralskiej, przeludnienie, niemożność utrzymania jej z uprawy ziemi i hodowli, a z drugiej strony doskonale warunki przyrodzone gór i ustawicznie wzrastający ruch przyjezdnych, to musi się stwierdzić, iż posiada on doniosłe znaczenie dla ogólnego życia gospodarczego Karpat.</p>	<p>Є вона побічним заробітком для сільського (землеробської) населення або підставою для туристичної промисловості, що розвивається [151. Коли з однієї сторони складеться велику бід у гірського населення, перенаселення, не впливовість утримування її з обробітку землі і розведення, а з другої сторони досконалі природні умови гір і виростаючий рух приїжджих, то мусить стверджуватися, що володіє він значним значенням для загального господарського життя Карпат.</p> <p>Карпати як гірським регіоном володіють особливо зручні природні умови для руху. На ті складаються: багато різноманітний пейзаж і високогірний, великі комплекси лісів, значні простори із збереженою природою, слабке використання відносно землеробським і промисловим, клімат, збуджуючий про великі</p>
---	---

<p>Karpaty jako region górski posiadają szczególnie dogodny warunki przyrodzone dla ruchu wypoczynkowo-leczniczego. Na walory te składają się: wielce urozmaicony krajobraz średnio- i wysokogórski, duże kompleksy lasów, znaczne przestrzenie z zachowaną pierwotną przyrodą, słabe wykorzystanie pod względem rolniczym i przemysłowym, klimat podniecający o dużych walorach leczniczych, urozmaicone możliwości kąpieli rzecznych [10]. Uważam za zbędne opisywanie na tym miejscu piękna i uroku krajobrazu karpackiego, gdyż jest powszechnie znany i był wielokrotnie opisywany przez specjalistów [6].</p>	<p>лікувальні гідності, різноманітна нагода річкових ванн [10]. Я вважаю за зайвий опис на тому місці краси і чарівності карпатського пейзажу, тому що повсюдно знаний і був багато разів описуваний через фахівців [6].</p>
---	--

Ruch letniskowo-uzdrowiskowy koncentruje się przeważnie w osiedlach istniejących, podobnie więc jak osadnictwo wiejskie posuwa się dolinami rzek z północy na południe, w głąb gór. Natomiast ruch turystyczny trzyma się przede wszystkim grzbietów i szczytów, dlatego raczej wykazuje ruch wzdłuż głównego pasma Karpat.

Przy wydzieleniu naturalnych regionów letniskowo-uzdrowiskowych należy opierać się na jednostkach antropogeograficznych, odgraniczając je grzbietami góorskimi i wododziałami. Wzdłuż głównych dolin biegnących poprzecznie do łańcucha Karpat przeprowadzone są linie kolejowe, które stanowią zasadnicze kierunki rozwojowe dla ruchu. W Karpatach Wschodnich doliny te stanowią dla siebie zamknięte regiony. W Zachodnich Karpatach w rachubę wchodzi kotlina śródgórska oraz doliny poprzeczne, przeto podział na naturalne regiony letniskowe jest tu nieco bardziej skomplikowany. Jakkolwiek podział oparty o naturalne jednostki fizjograficzne i antropogeograficzne ma pełne uzasadnienie, to jednak dla celów ściśle praktycznych oparto się na jednostkach administracyjnych układając dane statystyczne wg poszczególnych powiatów.

Natomiast dla celów turystycznych podział Karpat na grupy górskie opiera się na innych zasadach, nie może rozdzielać poszczególnych masywów górskich, dlatego granice jego bieżą raczej dolinami (liniami kolejowymi przy których stacje stanowią punkty wyjściowe). Dla celów turystycznych istnieje w literaturze polskiej kilka podziałów nieuzgodnionych z sobą [23, 28]. dlatego w niniejszym artykule przyjęto podział zaproponowany przez W. Goetla i S.

Leszyczki [2]. jako najogólniejszy. Podział Karpat na regiony lub okręgi turystyczne posiada duże znaczenie praktyczne dla celów publicystycznych, organizacyjnych, propagandowych i t. p. Posiada jednak znaczenie chwilowe, konwencjonalne i z rozwojem ruchu musi być rozbudowywany na coraz drobniejsze jednostki.

Z pięknem krajobrazu Karpackiego związana jest ściśle jego ochrona. Ustawa o ochronie przyrody z 1934 r. pozwala na prawne zabezpieczenie poszczególnych obiektów lub terenów przez tworzenie rezerwatów oraz parków narodowych. Nie wchodząc w szczegóły można stwierdzić, iż ze względu na rozwijający się ruch turystyczny, ilość rezerwatów i parków w Karpatach jest za mała, a pierwotny krajobraz jest chroniony niedostatecznie, dlatego winno się dążyć do rozbudowania akcji ochrony przyrody na terenie Karpat.

Wielkie znaczenie zdrowotne posiadają lasy a zwłaszcza większe kompleksy leśne, przeto ich zachowanie musi być uważane za jeden z podstawowych czynników rozwoju ruchu uzdrowiskowo-letniskowego. Dlatego podstawą gospodarki leśnej w regionach uzdrowiskowych winno być powiększanie a nie pomniejszanie powierzchni leśnej.

Jak wspomniano ----- również klimat ruchu przyjezdnych, dlatego winno się znać jego cechy charakterystyczne, oraz zmienność w poszczególnych regionach [17]. Jakkolwiek sieć stacji meteorologicznych jest na terenie Karpat stosunkowo bardzo gęsta w porównaniu z pozostałym obszarem Polski, to jednak dla gór, w których klimat ulega lokalnym, silnym odchyleniom sieć istniejąca jest jeszcze za rzadka i winna być w dalszym ciągu rozbudowywana [25]. Drugim zagadnieniem, związanym z klimatem a wymagającym gruntownych studiów, jest ustalenie norm klimatycznych dla miejscowości wypoczynkowych, leczniczych, letnisk i zimowisk, celem ścisłego ujęcia pojęć różnych typów klimatów jak np. klimat wysokogórski, górski, podgórski, leśny i t. p., które posiadają podstawowe znaczenie dla klasyfikacji miejscowości wypoczynkowo-leczniczych.

Na szczególną uwagę zasługują źródła minerałów. Bogactwo ich na terenie Karpat, uwarunkowane budową geologiczną, jest olbrzymie. Kartoteka miejscowości, posiadających źródła mineralne, wykazuje ponad 500 miejscowości. Według kartoteki opracowanej w 1937 r. w pracowni Studium

TLiryzmu U. J. w Krakowie zestawiono tabelę nr. 1.

Tabela 1. Typy źródeł mineralnych w Karpatach.	
---	--

I Typ źródła	Województwa				Razem
	śląskie	krakowskie	lwowskie	Stanisławów.	
użytkowane . . .	33	196	117	11	44
. . . ujęte i	8	9105	12121	7	16
zbadane . . .	28			158	36
zbadane . . . + niezbadane . . .					412
Razem . . .	42	139	151	176	508
szczawy	1	293446	8	9	47 273
siarczane	217	716	86	132	113
.	8	7	376	237	28
żelaziste	5		113	4	36
nierozpoznane				I	U 1
Razem	42	139	151 j	176	508 1

— 6 —

Z niej wynika, iż najbogaciej wyposażone jest województwo stanisławowskie, w którym zanotowano 176 miejscowości z źródłami mineralnymi. Również na terenie województw lwowskiego i krakowskiego liczba miejscowości wynosi ok. 150. Z ogólnej liczby 508. na solanki wypada 273. siarczane 113, szczawy 47. żelaziste 28, inne oraz nierozpoznane 47. Z ogólnej liczby 508 tylko w 44 miejscowościach źródła są należycie eksploatowane. W 16 miejscowościach źródła są zbadane i ujęte, po za tym dla 36 innych źródeł istnieją przeprowadzone analizy chemiczne. Natomiast większość źródeł (412) jest dotąd niezbadana.

Z zestawienia powyższych wynika, iż źródła mineralne są wykorzystane dotychczas w minimalnym stopniu (8.6% liczby ogólnej). Postulatem więc w tej dziedzinie winno być bardziej ekonomiczne wykorzystanie posiadanych bogactw mineralnych. Najważniejszą uwagę przede wszystkim zasługuje zbadanie źródeł

mineralnych w terenie oraz przeprowadzenie analiz biologicznych i chemicznych. Pracę tę może przeprowadzić Instytut Balneologiczny w Krakowie lub też wyższe uczelnie w Polsce, posiadające odpowiednio przygotowane pracownie chemiczne. Na ten cel również Państwowy instytut Geologiczny winien ponieść odpowiednie świadczenia finansowe. Źródła, które okażą się wartościowymi pod względem balneologicznym, pow inny być w sposób fachowy ujęte i udostępnione dla przyjeżdżających. Pełne wykorzystanie źródeł mineralnych można osiągnąć przez ich stałą eksploatację w pijalniach i łazienkach. Eksploatacja może opierać się na kapitałach prywatnych, smorządowych lub państwowych, które • muszą utrzymać na odpowiednim poziomie zakład zdrojowy.

Do walorów przyczyniających się do zwiększenia ruchu przyjezdnych należą rozmaite obiekty i osobliwości turystyczne, w szczególności [26]: zabytki przyrody, zabytki sztuki, osobliwości etnograficzne, miejsca kultu religijnego i narodowego, urządzenia turystyczne i sportowe, które powinny być w sposób właściwy urządzone, ochronione a zarazem udostępnione dla przyjezdnych.

n.

Na terenie Polski znajduje się *b* zdrojowisk państwowych. 1*5 zdrojowisk użyteczności publicznej, 6 zdrojowisk z prawem poboru taksy. 23 małych zdrojowisk prywatnych. 7 stacyj klimatycznych użyteczności publicznej oraz 38 stacji kąpielowych i klimatycznych z prawem poboru taksy [111]. Razem istnieje 95 uzdrowisk, z nich na teren Karpat wypada 65, czyli 71% z liczby ogólnej uzdrowisk. Fakt ten

- 7 -

jeszcze silniej podkreśla znaczenie regionu górskiego w gospodarce uzdrowiskowej. Na terenie Karpat znajdują się dwa zdrojowiska państwowe Krynica, Burkut, — 8 zdrojowisk prywatnych użyteczności publicznej: Rabka, Swoszowice, Szczawnica, Żegiestów, Iwonicz, Rymanów, Truskawiec, Morszyn, — 4 zdrojowiska z prawem poboru taksy: Krościenko. Muszyna, Piwniczna. Wysowa, — 3 stacje klimatyczne użyteczności publicznej: Jaremzcze, Zakopane, Woroeha, — 21 małych zdrojowisk prywatnych oraz 24 stacji klimatycznych (letnisk) z prawem poboru taksy, których spis. opracowany na podstawie kartoteki uzdrowisk Studium Turyzmu U. J., podany jest w tabeli nr. 2.

Na terenie Polski zarejestrowanych jest 956 miejscowości wypoczynkowych, z nich w regionie karpackim znajduje się 477 czyli 49.9% z liczby ogólnej. Razem uzdrowisk i letnisk na obszarze Karpat jest 555 czyli 51.8% liczby ogólnej [13]- Dane powyższe, chociaż nie całkiem ściśle (liczba miejscowości wypoczynkowych ustawicznie wzrasta), świadczą jednak, iż w Karpatach około 500 miejscowości zainteresowanych jest gospodarczo ruchem przyjezdnych, pokładając w nim nadzieje swej poprawy ekonomicznej. Połowa warsztatów przemysłu uzdrowiskowo-letniskowego w Polsce wypada na obszar górski.

Przytoczone dane dobitnie charakteryzują znaczenie Karpat jako regionu uzdrowiskowo-letniskowego w Polsce.

Aczkolwiek z punktu widzenia gospodarczego i społecznego można uważać za pożądany fakt rozproszenia rzeszy letników po 500 miejscowościach, wskutek czego rozproszony zostaje przywożony przez nich kapitał, docierając wprost do rąk wieśniaków, to jednak z punktu widzenia właściwego funkcjonowania tej dziedziny życia gospodarczego na szczególną opiekę zasługują wielkie uzdrowiska jako najważniejsze obiekty przemysłowe, rozporządzające największymi kapitałami; stanowią bowiem trzon gospodarki, wokół nich koncentrują się mniejsze miejscowości letniskowe, odwiedzane przez biedniejszą klientelę, jako droższe umożliwiają egzystencję tańszym małym zdrojowiskom. Wszystkie miejscowości można ze względu na charakter gospodarki podzielić na dwie grupy: 1) miejscowości, w których przemysł uzdrowiskowo-turystyczny stanowi główną podstawę egzystencji mieszkańców[^] (uzdrowiska i wielkie letniska), 2) miejscowości w których obsługa ruchu przyjezdnych stanowi tylko uboczny zarobek ludności (małe zdrojowiska, wsie letniskowe). Z tego punktu widzenia struktura przemysłu uzdrowiskowo-letniskowego jest na terenie Karpat korzystna, co pewien czas miejscowości z niższych kategorii przechodzą do wyższych przez przeprowadzenie odpowiednich inwestycji oraz przygotowanie handlowe społeczeństwa miejscowego.

Таблиця

Spis stacji klimatycznych oparto na wykazie Min. Opieki Społecznej. Spis zdrojowisk na kartotece przechowywanej w Studium Turyzmu U. J.

Kategorie uzdrowisk pod względem prawnym: I (państwowe), II (pryw. o charakterze użyteczności publicznej), **III** (pryw. z prawem poboru taksy), IV (małe prywatne, nierejestrowane przez M. O. S.).

Frekwencję podano w następującej skali: 1) do 500 osób, 2) 500—1000, 3) 1000—2500, 4) 2500—5000, 5) 5000-10000, 6) 10 000—15 000, 7) 15 000—30 000, 8) ponad 30 000 osób rocznie.

Typy źródeł: szcz. (szczawa), sol. (solanka), **siar.** (siarczane), gorz sol. (gorzka solanka), ciepl. (cieplica obojętna).

Urządzenia: **pij.** (piałnia), łaz. (łazienka), kąpl. (kąpielisko).

dzięki czemu zwiększa się napływ przyjezdnych, a tym samym utrwala się poważne dochody. Przesuwanie się poszczególnych miejscowości jest dość swobodne i zależy głównie od starań i pracy miejscowego społeczeństwa. Dopiero uzyskanie praw użyteczności publicznej natrafia na większe formalności i trudności uprawomocnione ustawą o uzdrowiskach z 1922 i 1928 r.

Przeważna część lotnisk i zdrojowisk wykazuje duże braki w urządzeniach technicznych. W ostatnim 20-leciu poczynione zostały poważne inwestycje, lecz mimo wielkich wysiłków ze strony zarządów zdrojowych, nie wszystkie zdołały się dostosować do wzrastającego ruchu przyjezdnych, a niewiele z nich dorównuje poziomowi zdrojowisk zachodnio europejskich. Kapitał włożony w urządzenia użyteczności publicznej rentuje się bardzo powoli i to raczej pośrednio, dlatego ciężar tego rodzaju inwestycji zasadniczych musiały ponieść tylko zarządy zdrojowe [29]. Inwestycje bardziej rentowne jak budownictwo mieszkaniowe, przemysł gastronomiczno-hotelowy, rozrywkowy, rozbudowane zostały kapitałem prywatnym. Aby w dalszym ciągu zapewnić rozwój uzdrowisk i usunąć zasadnicze braki w ich urządzeniach technicznych, nieodzowną jest pomoc kapitału państwowego. przez stworzenie odrębnego kredytu długoterminowego, niskoprocentowego dla uzdrowisk. O kredyt ten zabiega usilnie Związek Uzdrowisk Polskich.

Rok rocznie wydawane są poważne kapitały z kas państwowych na różne urządzenia w uzdrowiskach. Wydaje się rzeczą słuszną, aby nie były rozproszkowane lecz przeciwnie, koncentrowane w jednym lub kilku uzdrowiskach, gdyż pozwoli to w krótkim czasie na dobre wyposażenie kilku uzdrowisk, stworzy podstawę dla korzystnego inwestowania kapitału prywatnego, z czasem zaś będzie można kapitały dalsze przerzucić do uzdrowisk następnych i w ten sposób kolejno doprowadzić je do poziomu zachodnio europejskiego.

Inaczej jednak kształtują się potrzeby lotnisk. Ich rozwój jest korzystny tak dla przyjezdnych jak i miejscowej ludności, dlatego słuszną jest wszelka akcja przyczyniająca się do podniesienia ich urządzeń technicznych. One również cierpią na brak odpowiednich kapitałów% ale w tym wypadku nie można mówić o kredycie państwowym, gTryż

— 10 —

są to miejscowości za słabe finansowo, nie mogą dać zabezpieczenia hipotecznego, a przeważnie są nadmiernie zadłużone. Dlatego należy szukać innych źródeł kapitału. Jedną z podstaw jest pobieranie taks pobytowych, które mogą być wprowadzone do wszystkich miejscowości wypoczynkowych, posiadających odpowiednie walory przyrodzone, przez szerszą interpretację paragrafu 40 a noweli ustawy o uzdrowiskach z 1928 r. lub przez wprowadzenie specjalnej ustawy lotniskowej. Budżety samorządowe (powiatów, gmin i gromad) oraz kapitał prywatny stanowią dalsze źródła pokrycia najważniejszych inwestycji lotniskowych. Rozwój lotnisk może nastąpić tylko przez starania samorządu i miejscowej ludności, która będzie widzieć w rozwijającym się przemyśle lotniskowym swoje korzyści materialne.

Braki w urządzeniach miejscowości wypoczynkowych są bardzo znaczne, a funduszy na ich usunięcie jest stosunkowo nie wiele, dlatego poszczególne miejscowości (gromady) jak i ich grupy (gminy) oraz regiony

(powiaty), powinny ułożyć kilkoletni plan akcji inwestycyjnej i do niego w miarę swych możliwości finansowych dostosowywać rok rocznie budżety. Wtedy również kapitał państwowy będzie mógł być częściowo użyty do przyspieszenia potrzebnych inwestycji. Plan inwestycyjny obejmuje następujące sprawy [4]: urządzenia sanitarne (woda, kanalizacja, gnojownie, ustępy), planowa zabudowa osiedli, racjonalne budownictwo mieszkaniowe [20], urządzenia parkowe i spacerowe, turystyczne i sportowe basen i plaża, urządzenia rozrywkowe, kulturalne użyteczności publicznej, komunikacja miejscowa i dalekobieżna, urządzenia związane z aprowizacją, bezpieczeństwem publicznym, biura informacyjne. Ponad to w budżecie winna znaleźć się kwota na akcję oświatową miejscowej ludności, na przygotowanie jej do przemysłu letniskowego oraz na propagandę letniska.

Uzdrowiska zrzeszone są w Związku Uzdrowisk Polskich, który dba o ich interesy. Miejscowości wypoczynkowe zorganizowane są w trzech wojewódzkich związkach letniskowych: Związek Letniskowy powiatów i gmin województwa Krakowskiego, Międzykomunalny Związek letnisk i uzdrowisk województwa Stanisławowskiego „Karpaty W s e h o d n i e”. Związek letniskowo-turystyczny „Bieszczady” powiatów i gmin wojew. Lwowskiego, które prowadzą ich kolektywną propagandę, biura informacyjne, akwizycje przyjezdnych, akcję oświatową, poradnictwo techniczne oraz wiele innych działań pracy związanej z rozwojem ruchu, a poza tym reprezentują letniska na zewnątrz [3]. Organizacja uzdrowisk i letnisk jest postawiona na terenie Karpat w sposób właściwy.

— 11 —

Podobnie jak rozróżniono uzdrowiska i wielkie letniska od wsi letniskowych, tak samo można wydzielić warsztaty specjalne przemysłu uzdrowiskowo-letniskowego od gospodarstw wiejskich, tylko częściowo zainteresowanych ruchem przyjezdnych. Dla gospodarstw wiejskich dochody płynące z ruchu przyjezdnych są zawsze tylko ubocznym dochodem, dla warsztatów zaś specjalnych są podstawą egzystencji. Dlatego w myśl założenia, iż zróżnicowanie zawodowe ludności jest objawieniem pożądanym, winno się szczególnie popierać rozwijający się przemysł hotelarsko-gastronomiczny, pensjonatowy, komunikacyjny, rozrywkowy, a przede wszystkim zdrojowy. Przemysł ten jest głównie oparty na kapitale prywatnym lub samorządowym. Wykazuje stosunkowo niewysoki poziom, dlatego powinno się stworzyć dla niego podstawy prawno finansowe, oraz przychylne warunki dla jego rozwoju. Nie wyklucza to możliwości angażowania kapitału państwowego, który może w wielkim stopniu przyczynić się do szybszego rozwoju poszczególnych warsztatów (np. w⁷ przemyśle zdrojowym).

TTI.

Już na wstępie wspomniano, iż 54.4% ogólnego ruchu uzdrowiskowo-letniskowego w Polsce koncentruje się na terenie Karpat i Podkarpacia. Dane

statystyczne wykazują 338 tys. przyjezdnych. Dane te nie są ściśle, gdyż statystyka prowadzona jest wg. rozmaitych wzorów, dla krakowskiego i lwowskiego zebrana została za 1937 r., dla śląskiego i stanisławowskiego zdołano dane uzyskać tylko z 1956 r. Z tych względów⁷ poniżej przytoczone liczby należy traktować jako orientacyjne. Ruch przyjezdnych zanotowano w 555 miejscowościach, rozrzuconych po 38 powiatach karpackich i podkarpackich. Na mocy uzyskanych danych za pośrednictwem związków lotniskowych z urzędów wojewódzkich — zestawiono tabelę nr. 3, podającą powiatami liczbę miejscowości wypoczynkowo-leczniczych, nasilenie ruchu przyjezdnych oraz przypuszczalne obroty związane z ruchem. Przestrzennie wykorzystano dane te w mapie nr 1. Ruch rozmieszczony jest nierównomiernie. Największe nasilenie zanotowano w powiatach: nowotarskim, nowosądeckim, cieszyńskim, żywieckim, drohobyckim, stryj -skim i nadworniańskim, w których liczba przyjezdnych wynosiła ponad 15 tys. osób rocznie, czyli ponad 5% ogólnego ruchu. Powiat nowotarski koncentruje rocznie ponad 95 tys. osób (28%), a z sądeckim razem 146 tys. osób (43%). Przeciwstawić im można 3 powiaty wschodnie, w których bywa 56 tys. przyjezdnych czyli 17% oraz 2 powiaty

— 14 —

zachodnie z 38 tys. osób (11%). Załączona mapa nr 1 podaje, które powiaty i w jakim stopniu zainteresowane są rozwojem przemysłu uzdrowiskowo-lotniskowego.

Ruch wykazuje nie tylko duże zróżnicowanie przestrzenne na terenie Karpat, ale również kształtuje się rożnicowo w zależności od charakteru miejscowości. Dlatego opracowano tabelę nr 4, w której ruch podzielono między zdrojowiska, uzdrowiska i letniska. Na zdrojowiska wypadło 151 tys. kuracjuszy, na stacje klimatyczne 116, na letniska 91 tys. osób. Mimo, iż zdrojowiska jest zaledwie 57, to jednak koncentrują 38,7% całego ruchu, na 24 stacje klimatyczne wypada 54,5% ruchu, natomiast na 477 letnisk tylko 27,0%. Liczby te wykazują duże znaczenie i e gospodarcze uzdrowisk, które koncentrują razem 75% całego ruchu; odwiedzane są przede wszystkim przez wyjeżdżających dla poratowania zdrowia, dlatego też posiadają doniosłe znaczenie społeczne. Liczby przytoczone dowodzą jak wielkie jest znaczenie uzdrowisk w ogólnej gospodarce uzdrowiskowo-turystycznej.

W poszczególnych województwach odsetki kuracjuszy i letników układają się różnie. W wojew. stanisławowskim ruch lotniskowy stanowi 41%, w innych nie dochodzi nawet do 50%. Dlatego również napływ kapitału rozkłada się nierównomiernie. Na Śląsku ruch koncentruje się głównie w stacjach klimatycznych (57%). poza tym 2 zdrojowiska gromadzą więcej przyjezdnych niż 17 letnisk. W krakowskim ruch jest rozłożony prawie równomiernie pomiędzy zdrojowiska, stacje klimatyczne i letniska. W wojew. lwowskim głównie

odwiedzane są zdrojowiska, natomiast w Stanisławów skinie — jak wspomniano — większą rolę odgrywają letniska i stacje klimatyczne.

Z ruchem przyjezdnych napływają kapitały. Są one w 42% pochodzenia miejscowego (należą do mieszkańców 4 województw wymienionych), natomiast w 58% napływają z innych stron Polski. Główny napływ zanotowano z województw centralnych, zachodnich i południowych; na tej podstawie można mówić o sferze wpływu uzdrowisk karpackich. Odsetek przybyłych z poszczególnych województw jest również charakterystyczny dla określenia znaczenia gospodarczego ruchu, gdyż zależnie od województwa różni są kuracjusze, przy czym zazwyczaj najzamożniejsi pochodzą z wojew. warszawskiego, śląskiego, łódzkiego, krakowskiego, poznańskiego i kieleckiego. Niestety nie da się wykreślić dla uzdrowisk karpackich sfery wpływu, gdyż uzyskane dane pochodzą z różnych lat 1956 i 1957, nie mogą być przeto identyfikowane. Dlatego wykreślono sferę wpływu dla uzdrowisk poszczególnych województw, którą przedstawiają załączone mapy **7ir 2—5**.

Sfera wpływu uzdrowisk śląskich (mapa nr 2) jest najwęższa, miejscowi kuracjusze stanowią przeszło połowę przyjezdnych [14]. Znaczny jest udział kuracjuszy z Warszawy, Krakowskiego, Kieleckiego i Łódzkiego. Porównując sferę wpływu uzdrowisk śląskich z innymi, można stwierdzić, iż silniejszy od przeciętnego jest napływ tylko z wojew. łódzkiego i kieleckiego. Udział kuracjuszy z wojew. północnych i wschodnich jest minimalny.

Mapa Nr. 2. Sfera wpływu uzdrowisk śląskich w 1936 r.

Wyrażona w % ogólnej sumy przyjezdnych.

Udział kuracjuszy z zagranicy wyniósł 28%₀-

Sfera wpływu uzdrowisk krakowskich (mapa nr 3) jest najrozleglejsza, miejscowi kuracjusze stanowią tylko 28,3% [1]. Główny napływ jest z wojew. zachodnich, centralnych i południowych. Znaczny odsetek dostarcza Warszawa. Śląsk- Kieleckie, Lwowskie, Łódzkie i Poznańskie. Jedynie z wojew. północno-wschodnich napływ jest bardzo mały (poniżej przeciętnego), natomiast z pozostałych części Polski napływ odpowiada przeciętnemu dla Karpat.

Sfera wpływu uzdrowisk lwowskich (mapa nr 4) jest lokalna, miejscowi stanowią 37,9% [27]. Silny napływ zanotowano z Warszawskiego, Krakowskiego i Stanisławowskiego, nieco słabszy z Poznańskiego, Łódzkiego i Śląskiego. Stosunkowo silniejszy jest napływ z województw wschodnich i północno-wschodnich, natomiast z województw centralnych odsetek przyjezdnych jest niższy od przeciętnego.

Sfera wpływu uzdrowisk stanisławowskich jest jeszcze bardziej lokalna [5]. Miejscowi wprawdzie stanowią tylko 20,7%, lecz z województwa sąsiedniego, lwowskiego przyjeżdża 31,5% kuracjuszy, co razem stanowi więcej niż połowę przyjezdnych (52,2%). Silny napływ z wojew. warszawskiego i

tarnopolskiego. Większy od przeciętnego zanotowano odsetek z wojew. wschodnich, natomiast wyjątkowo niski jest odsetek przyjezdnych z województw zachodnich.

Sfera wpływu jest wynikiem atrakcyjności uzdrowisk; ma to praktyczne znaczenie dla akcji propagandowej, polityki komunikacyjnej oraz ustalenia programu imprez.

Jeżeli przyjmiemy, że zależnie od charakteru miejscowości — letnik lub kuracjusz w czasie sw ego pobytu wydaje od 100 do 500 zł. (Zakopane, Krynica, Morsztyn i t. d.)⁵ to można szacować, iż ogólny napływ przyjezdnych do miejscowości karpackich przynosi rocznie dochodu brutto około 66 milionów złotych, z czego na poszczególne województwa wypada śląskie 4.695 tys. zł., krakowskie 42.767 tys. zł., lwowskie 10.199 tys. zł. oraz stanisławowskie 8.575 tys. zł. Skąd pochodzą wymienione kwoty orientują podane powyżej mapki „sfery wpływu” poszczególnych uzdrowisk. Kwota powyższa jest szacowana ostrożnie i raczej za nisko. Z kwoty tej płynie do uzdrowisk ok. 80%. a na letniska wypada tylko 20%. Gdy przyjmiemy, iż w uzdrowiskach ^XU z ogólnych obrotów dochodzi do miejscowej ludności za świadczenia i dostarczane produkty, wtedy można przyjąć, iż przez uzdrowiska

płynie na wieś rocznie ok. 14 milionów złotych [9]. Wprost do wiejskich letnisk przyływa prawie drugie tyle, dlatego można przyjąć kwotę 27 milionów jako uboczny zarobek ludności wiejskiej na terenie Karpat. Przyjmując, iż (poza uzdrowiskami) we Wsiach letniskowych znajduje się ok. 150 tys. gospodarstw, można obliczyć, iż przeciętny dochód z ruchu przyjezdnych na gospodarstwo wyniesie ok. 180 zł. Dla porównania można przytoczyć (Mały Rocznik Statystyczny. 1838. str. 69), iż gospodarstwo 12 hektarowe w 19%/7 miało dochód z t ha brutto 261 zł., netto 63 zł., dochód rolniczy wyniósł 121 zł., społeczny 188 /ł. W zależności od wielkości gospodarstwa, liczącego od 2—30 ha, dochód rolniczy wahał się 170—64 zł. z 1 ha. Przeciętny dochód z lat 1932—55 dla gospodarstw województw południowych wynosił z 1 ha brutto 255 zł., netto 30 zł., rolniczy 111 zł., społeczny 16S zł. Również dla porównania ogólnego napływu kapitału do miejscowości karpackich obliczono wg. Małego Rocznika Statystycznego, iż wartość z ze— 19 -

■
branych plonów rolnych w czterech omawianych (całych) województwach wynosiła w przybliżeniu: pszenica — 53 mil., żyto — 75 mil., jęczmień — 21 mil., owies — 56 mil., ziemniaki — 116 mil. zł. Zestawienie podanych powyżej liczby wykazuje na znaczenie gospodarcze ruchu uzdrowiskowo-letniskowego.

Z tych względów gospodarka uzdrowiskowo-letniskowa na terenie Karpat zasługuje na troskliwą opiekę tak ze strony władz państwowych, samorządu gospodarczego i terytorialnego jak i społeczeństwa. W tej dziedzinie życia gospodarczego inicjatywa społeczna wyprzedziła zarządzenia i opiekę

państwową. Już w 1912 r. odbyła się pierwsza konferencja w sprawie rozwoju Zakopanego i Podtatrza, a następne miały miejsce w 1919 [22] i 1929 r. (81. Narady nad rozwojem Karpat Wschodnich odbyły się w 1931 r. [21]. Od 1933 r. Wydział Turystyki Ministerstwa Komunikacji rozpoczął zwoływanie konferencji poświęconych gospodarce turystycznej na terenie całych Karpat. Konferencje takie odbyły się w Warszawie (1933), Jaremczu (1934) [24], -Wiśle (1935) [25], Krynicy (1936). Od 1936 r. podjął podobną akcję Związek Ziem Górskich przez wprowadzenie dorocznych obrad gospodarczych nad rozwojem kulturalnym i gospodarczym Karpat. Za inicjatywą Z. Z. G. odbyły się obrady w Sanoku (1936), Wiśle (1937) [9] i Nowym Sączu (1938) [13]. Drukowane protokoły z wymienionych konferencji dają przegląd omawianych zagadnień oraz wysuwanych wniosków i postulatów. Sprawom letniskowym w większej mierze poświęcone były konferencje w Jaremczu (1934) [16], w Wiśle (1937) (91 i w N. Sączu (1938) [13]. Publikacje wymienione dają przegląd dotychczasowego dorobku prac w tej dziedzinie, wytyczają kierunki rozwoju gospodarki uzdrowiskowo-letniskowej na terenie Karpat i stanowią istotne rozszerzenie i uzupełnienie niniejszego szkicu.

IV.

Na tych samych konferencjach znacznie więcej uwagi poświęcono racjonalnemu rozwojowi gospodarki turystycznej w Karpatach [181 - Gospodarka ta oparta jest na zupełnie innych zasadach niż przemysł uzdrowiskowo-letniskowy. Chodzi tu o przyjazd i krótki pobyt jak największych rzesz turystycznych w terenach turystycznych zazwyczaj niezamieszkałych. Istotą więc gospodarki jest udostępnienie terenów, pełne obsłużenie przyjezdnych różnych kategorii turystów. Obiekty lub tereny turystyczne winny być przeto udostępnione, lecz równocześnie ochronione (zabezpieczone), aby stanowiły niezmiennie elementy atrakcyjne,

przyciągające ruch. Ochrona oraz — **20** —

udostępnienie terenów turystycznych muszą być w sposób właściwy i fachowy przeprowadzone. W ten sposób utwierdzi się korzystne warunki do stałego ruchu turystycznego, z którym również na tereny odwiedzane przypląwa kapitał.

Urządzenia turystyczne w górach składają się z dwóch elementów: szlaków oraz schronisk. Sieć szlaków jest ułożona od kilku lat na terenie Karpat w sposób planowy i rozwija się dzięki pracy towarzystw turystycznych z Polskim Towarzystwem Tatrzańskim na czele [25]. Osią sieci jest główny szlak karpacki, biegnący wzdłuż głównego grzbietu gór przez najbardziej interesujące grupy górskie. Do szlaku tego dostosowane są szlaki poboczne. Ich sieć oparta jest na zasadzie szlaków dalekobieżnych, znakowanych jednym kolorem, wychodzących z miast lub większych uzdrowisk, a biegnących do najciekawszych terenów turystycznych. Szlaki te mają zachęcać do uprawiania długich wędrówek krajoznawczych. Drugim rodzajem są szlaki regionalne, biegnące najciekawszą trasą pewnego terenu (np. szlak łemkowski) ; ich celem jest danie możliwości

turyście poznania najciekawszych części pewnego regionu górskiego. Sieć tę uzupełniają szlaki łącznikowe oraz lokalne, łączące lotniska, miasteczka, punkty wyjściowe z główną siecią szlaków lub obiektami turystycznymi, leżącymi w danej okolicy. Szlaki są znakowane wg. specjalnej instrukcji [19] przez towarzystwa turystyczne. Obecnie długość szlaków znakowanych barwnie wynosi ponad 4.000 km. W niektórych terenach buduje się specjalne ścieżki wzorowane na myśliwskich, a w terenach trudno dostępnych zakłada się dodatkowe ubezpieczenia. Dla turystyki zimowej szlaki są dostosowane do jej potrzeb, dlatego tylko część szlaków letnich jest wykorzystana przez narciarzy, poza tym kluby narciarskie przeprowadzają specjalne szlaki zimowe.

Drugim elementem gospodarki są schroniska w odpowiedni sposób rozmieszczone oraz do potrzeb turystyki dostosowane. Ponieważ stanowią gałąź przemysłu turystycznego, dlatego zależnie od systemu gospodarki można wyróżnić kilka ich typów. Schroniska prywatne (wyjątkowo spółki) prowadzone przez właściciela lub dzierżawcę oraz schroniska towarzystw turystyczny i względnie organizacji społecznych, przeważnie oddawane w dzierżawę kontrolowaną przez właściciela. Z punktu widzenia urzędów wyróżnia się hotele-schroniska, duże schroniska z restauracją (ponad 100 miejsc noclegowych), średnie i małe schroniska (poniżej 20 miejsc) stale zagospodarowane. Restauracje schroniska nie posiadające miejsc noclegowych, schroniska zagospodarowane sezonowo, schroniska (domki myśliwskie) niezagospodarowane, schrony nie zamknięte oraz w dolinach schroniska — 21 —

szkolne dla młodzieży i stacje turystyczne umieszczane w gospodach, pensjonatach, dworach, domach wypoczynkowych i t. p. Obecnie na terenie Karpat istnieje 244 stacje schronisk, z tego na część zachodnią wypada 128, na wschodnią zaś 116. Mimo to sieć schronisk nie jest wystarczająca, wymaga rozbudowy, którą prowadzą towarzystwa turystyczne, uzgadniając plan zagospodarowania gór w związku z potrzebami turystyki letniej i zimowej.

Rokrocznie wydawane są znaczne kwoty na budowę i utrzymanie ścieżek, znakowania, ubezpieczania, schronisk i schronów. Po każdym jednak sezonie daje się skonstatować wielkie zniszczenie urządzeń turystycznych dlatego obecnie opracowany jest projekt [7] rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych, który ma uznać urządzenia turystyczne jako urządzenia użyteczności publicznej i w związku z tym chronić je sankcjami prawnymi.

Inny dział przemysłu turystycznego stanowią przedsiębiorstwa komunikacyjne, ułatwiające turystom zwiedzanie pewnych obiektów lub terenów. Należy tu zawód przewodników (letnich lub zimowych tatrzańskich), flisactwo pienińskie, biura podróży, obsługi i informacji, dorożki i autodorożki wynajmowane na wycieczki, sezonowe linie autobusowe, garaże i stacje benzynowe, turystyczne kolejki zębate, ziemno-linowe i linowe, wyciągi

narciarskie i t. p. Przeważnie są one własnością kapitału prywatnego i rozwijają się pomyślnie wraz ze wzrostem ruchu turystycznego.

Do przemysłu turystycznego należy zaliczyć również wszystkie wytwórnie wyrabiające przybory podróżnicze, sprzęt i ekwipunek turystyczny. W miarę rozwoju zwiększa się ich produkcja oraz zbyt, a czasem powstają nowe specjalne warsztaty wytwórcze (np. wytwórnie kajaków, namiotów, nart itp.). Jak wiadomo z przemysłem turystycznymi związany jest przemysł fotograficzny. Również turystyczne wydawnictwa jak mapy, plany, przewodniki, albumy, fotografie, afisze, materiały propagandowe przyczyniają się do rozwoju przemysłu graficznego, stanowiąc w nim odrębną specjalizację. Do przemysłu turystycznego należy również drobna wytwórczość pamiątek regionalnych przeważnie związana z przemysłem ludowym. Wytwórczość ta w niektórych miejscowościach karpackich przybrała już poważne rozmiary (np. laski, „krakowsko-zakopiańskie”, ceramika huculska, rzeźby zakopiańskie i t. p.). Również do działu przemysłu turystycznego należy częściowo zaliczyć przemysł rozrywkowy, obliczony⁷ na zmieniającą się klientelę. Przenryst *ten* jest również przeważnie oparty na kapitale prywatnym, jego więc rozwój jest ściśle związany z rozwojem ruchu turystycznego.

— 22 —

Ruch turystyczny przejawia się w rozmaitej formie, która wymaga specjalnych urządzeń, obsługi, tym samym odrębnych warsztatów przemysłowych. Na terenie Karpat można wyróżnić kilka rodzajów turystyki: turystyka piesza, która rozpada się na spacerową, sportową (jej specjalną formą są raidy) i krajoznawczą. Sezonowy charakter posiada turystyka narciarska oraz wodna. Najróżnorodniejsze formy posiada camping. Osobną grupę stanowi turystyka rowerowa, motocyklowa, automobilowa i ostatnio lotnicza.

Brak danych statystycznych nie pozwala na określenie znaczenia gospodarczego poszczególnych rodzajów turystyki, można jednak globalnie obroty szacować na kwotę ok. 30 do 50 milionów złotych. Dogodne warunki naturalne, tereny szczególnie nadające się do uprawiania turystyki, wreszcie urządzenia techniczne sprawiają stały, intensywny i wszechstronny jej rozwój. Dla każdego typu turystyki opracowują plan inwestycji towarzystwa turystyczne, które dbają o właściwy i racjonalny jej rozwój na terenie Karpat.

Spis cytowanej literatury.

10. Chorbiak T. Ruch udrożiskoletnisko w województwie krakowskim. Komunikaty Studium Turyzmu U. J., Nr. 6, Kraków, 1938.
11. (ioetel W. Zagadnienia regionalizmu górskiego w Polsce. Wierchy, T. XIV, Kraków, 1936 (129—168).
12. Instrukcja dla samorządowych komisji letniskowo-turystycznych. Wycl. Związku Powiatów R. P., Warszawa, 1936.
13. Jak urządzać letnisko? Wskazówki dla samorządowych komisji letnisko w o-tuiy-

- stvcznvch. Wvd. Zw'iazku Powiatów⁷ R. P., Warszawa, 1937.
14. Kawecka J. Badania nad frekwencją kuracjuszy w uzdrowiskach wsehdnio-karpackich. Prace Studium Tiiryzmu U. J., Nr. 2. Biuletyn Komisji Studiów⁷ Ligi Popi ery nia Turystyki. Tom I. (97—136), Kraków. 1937.
 15. Korczyński L. prof. dr. Przyrodzone źródła sil i zdrowia ziemi krakowskiej. W\d. Pol. Tow. Balneologicznego, Kraków. 1951.
 16. Krygowski W. Ochrona urządzeń turystycznych. Turyzin Polski, R. I., Nr. 9, Kraków, 1938.
 17. Len a r t o w i c z S., Orłowi c z M. Sprawy Tatr — rozwój Podhala i Zakopanego. Wyd. Min. Robót. Publ., Warszawa, 1930.
 18. L e s z c z y e k i S. Karpaty jako region letniskowy. Samorząd, R. XIX. nr. 56, z dn. 5. 1X1 1937, Warszawa, str. (551—555).
13. L e s z c z y c k i S. Podhale jako region uzdrowiskowy. Prace Studium Turyzmu LI J., Nr. I. — Biuletyn Komisji Studiów Ligi Popierania Turystyki. Tom. I. (49—96), Kraków, 1937.
 14. L e s z c / \ c k i S. Ruch uzdrowiskowo letniskowy w Polsce. Komunikaty Studium Turyzmu U. J., Nr. 8, Kraków, 1938.
 15. Lesze z y c k i S. Współczesne zagadnienia tliryzmu. Komunikaty Studium Turyzinu U. J. f Nr. 3, Kraków, 1937.
 - 15> L e s z c z y c k i S. Wytyczne gospodarki uzdrowiskowo letniskowej w Karpatach. Komunikaty Studium Tury / .mu U. J. ? Nr. 12, Kraków, 1958.
 - 14> L c s / c z y c k i S. Znaczenie gospodarcze ruchu uzdrowiskowo-turystycznego.) na Śląsku. Wyd. Instytutu śląskiego, Katowice, 1937.
 - 15* Mianowski H. Znaczenie gospodarcze ruchu turystyczno-iizdrow iskowego w Polsce. Wyd. Izby Przem. HandL, wyd. II, Kraków, 1934.
 - Ib. Mianowski H., L e s z c z y c k i S. Potrzeby ruchu uzdrowisko w o-letni skowego w Zachodnich Karpatach Polskich. Wyd. I/by Przem.-Ilandl., Kraków, 1954.
 - 17* M i l a t a W. Pokrywa śnieżna w Karpatach. Prace Studium Tliryzmu U. J., i\ r_ 3. _ Biuletyn Komisji Studiów Ligi Popierania Turystyki. Tom 1 (137—186), Kraków, 1957.
 20. M i l e s k i W. Elementy planowej gospodarki turystycznej w Karpatach. Turyzm Polski, R. I., Nr. 6, Kraków, 1938 (89—94).
 21. M i l e s k i W. Instrukcja szczegółowa znakowania szlaków turystycznych w Karpatach. Wyd. Miii. Kom. Warszawa, 1935, odb. z „Turystyka w Karpatach Polskich”.
 20. X o v a k Z. Uwagi o budownictwie wiejskim i letniskowym. Wyd. Związku Powiatów R P. Warszawa, 1938.
 27. Orłowicz M., L e n a r t o w i c / S. Ankieta w sprawie Karpat Wschodnich. Wyd.

- Min. Robót Publ., Warszawa, 1952.
28. Orłowicz M. Plan rozwoju Zakopanego i innych polskich letnisk podtatrzzańskich. Wvd. Min. Robót Publ., Warszawa, 1920.
29. Orłowicz M. Podział Karpat Polskich na grupy górskie z punktu w idzenia turystycznego. Komunikaty Studium Turyzmu U. J., Nr. 4. Kraków, 1958.
30. Orłowicz M. Rozwój turystyki, uzdrowisk i letnisk w Karpatach Polskich. Wyd. Min. Komunikacji, Warszawa, 1955.
31. Orłowicz M. Turystyka w Karpatach Polskich. Wyd. Min. Komunikacji. Warszawa, 1955.
32. Szostak E., Wiśniewski S. Klucz znaków dla szczegółowych map turystycznych. Komunikaty Studium Turyzmu U. J., Nr. 7, Kraków, 1958.
- 27* Woyciechowski K. Województwo lwowskie jako teren letniskowy. Samorząd, R. XX, nr. 2, z dn. 9. 1. 1958, Warszawa, str. 26—28.
28. Orjentacyjny podział terenów narciarskich w Karpatach. Kalendarz Narciarski P. Z. N., 1953/6, Rok. VIII (217—224).
29. Wiśniewski S. Potrzeby inwestycyjne polskich uzdrowisk. „Turystyka Polska”, R. 1, nr. 5. Kraków, 1958 (75—78).
30. Informacyjny Kalendarz Narciarski na sezon 1957/58. R. X, Kraków, 1957. Schroniska w Karpatach (58—90).